

ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ

Η διάλυση των «ατάκτων»

Ο Βαυαρός συνταγματάρχης Κάρολος Έυδεκ (1787-1861), αρμόδιος για τα στρατιωτικά ζητήματα, ως μέλος της Αντιβασιλείας είχε να αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα όταν έφτασε στην Ελλάδα το 1833.

Στον στρατό, έναν θεσμό νευραλγικής σημασίας, προκειμένου να εμπεδωθεί το νέο καθεστώς, η κατάσταση παρουσίαζε εικόνα πλήρους αποσύνθεσης. Τα στρατιωτικά σώματα που είχε οργανώσει ο κυβερνήτης, μετά το 1828, είχαν διαλυθεί μετά τη φυσική του εξόντωση και οι άνδρες των Χιλιαρχιών και των Ελαφρών Ταγμάτων, χωρίς μισθοδοσία και στοιχειώδη πειθαρχία, άρχισαν να ακολουθούν τις αλληλομισούμενες πολιτικές και στρατιωτικές φατρίες. Παρατηρείται έτσι, μέσα στις συνθήκες της προϊούσας αποσύνθεσης που παρουσίαζε το κράτος, μια επιστροφή των στρατιωτικών στις συνήθειες της προκαποδοστριακής περιόδου, με τη σύνδεσή τους στα στρατιωτικά και πολιτικά πελατειακά δίκτυα, χωρίς καμία κεντρική οργάνωση και καθοδήγηση, με τους παραδοσιακούς οπλαρχηγούς να επανακτούν τον έλεγχο των «παλικαριών» και από θέση οπλικής ισχύος να διεκδικούν προνόμια και σημαντικές θέσεις μέσα στον νεοσύστατο κρατικό μηχανισμό.

Αυτή η ζοφερή κατάσταση έπρεπε να ανατραπεί και η νέα κεντρική εξουσία έθεσε ως πρώτη προτεραιότητα την αντιμετώπιση του προβλήματος των ατάκτων στρατευμάτων, τα οποία μπορούσαν να λειτουργήσουν δύναμις ως φορείς αμφισβήτησης, ίσως και ανατροπής της κεντρικής εξουσίας. Με το Β.Δ. της 2ας (14ης) Μαρτίου 1833, «Περί διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων», επιχειρήθηκε η διάλυση των ενόπλων ομάδων. Αποκλείστηκαν μάλιστα όλοι εκείνοι, οι υπαξιωματικοί και οι στρατιώτες, που είχαν καταταγεί μετά την 1η Δεκεμβρίου 1831 από τον νέο Τακτικό Στρατό (άρθρο 2 του διατάγματος). Το σκεπτικό αυτής της απόφασης βασιζόταν στην άποψη ότι πολλοί, εκμεταλλεόμενοι τις εμφύλιες έριδες των ετών 1831-1832, απέκτησαν παράνομα στρατιωτικούς τίτλους και, κυρίως, ότι ήταν συνδεδεμένοι με τις παρατάξεις εκείνες

Ο συνταγματάρχης Κάρολος Έυδεκ, ως μέλος της Αντιβα-

που είχαν πρωτοστατήσει στις παρανομίες της συγκεκριμένης περιόδου. Αντίθετα, όσοι υπηρέτησαν πριν από την 1η Δεκεμβρίου 1831 είχαν το δικαίωμα να επανακαταταγούν στον υπό διαμόρφωση στρατό υπό ορισμένους όρους και προϋποθέσεις (άρθρο 3). Το γεγονός αυτό, ο αποκλεισμός δηλαδή ενός μεγάλου αριθμού στρατιωτικών από τον Τακτικό Στρατό, παράλληλα με την άφιξη 3.500 Βαυαρών, θα αποτελέσει σημείο οξείας κριτικής κατά του νέου καθεστώτος, ενώ συνάμα κυφοφόρησε το ληστρικό φαινόμενο, ένα πρόβλημα που ταλάνισε έντονα το ελληνικό κράτος τις επόμενες δεκαετίες.

Το Βαυαρικό στρατιωτικό σώμα

Ως προς το ζήτημα της έλευσης των Βαυαρών στρατιωτικών, αυτό προκάλεσε ποικίλες συζητήσεις αλλά και αντιδράσεις. Η άφιξη και η παραμονή τους στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της οθωνικής απολυταρχίας βασίστηκε στη συνθήκη της 25ης Απριλίου (7ης Μαΐου) 1832, η οποία υπογράφηκε στο Λονδίνο μεταξύ των εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων και της Βαυαρίας και με την οποία αποφασίστηκε η εκλογή του ανήλικου Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας.

Ο 14ος όρος, λοιπόν, της συγκεκριμένης συνθήκης όριζε τα εξής: «Η Α.Μ. ο Βασιλεύς της Βαυαρίας θέλει διευκολύνει προς τον πρίγκιπα Όθωνα τα μέσα του να στρατολογήσει εν Βαυαρία και να παραλάβη εις την υπηρεσίαν αυτού ως Βασιλεύς της Ελλάδος, σώμα στρατιωτικών μέχρι τριών χιλιάδων πεντακοσίων ανδρών, του οποίου τον οπλισμόν, την αποσκευήν και μισθοδοσίαν θέλει χορηγήσει το ελληνικό κράτος».

Επίσης, το συγκεκριμένο σώμα προβλεπόταν ότι θα παρέμενε μέχρι να αποχωρήσουν τα –ελάχιστα ούτως ή άλλως– συμμαχικά στρατεύματα τα οποία είχαν αποσταλεί για την τήρηση της τάξης ήδη από το 1828, χωρίς ωστόσο να εκπληρώνουν τη δύσκολη αποστολή τους. Βάσει αυτού του άρθρου υπογράφηκε τον Νοέμβριο του ίδιου έτους ξεχωριστή συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Βαυαρίας, τα 43 άρθρα της οποίας ρύθμιζαν κάθε λεπτομέρεια σχετικά με τη μισθοδοσία, τη διαμονή και το καθεστώς το οποίο θα διέπει την παρουσία τους στο ελληνικό κράτος. Το επικουρικό αυτό στρατιωτικό σώμα περιλάμβανε: α) 4 τάγματα πεζικού, β) 2 ίλες ιππικού, γ) 1 κανονιοστοιχία της γραμμής, την οποία θα κατείχε πεζό πυροβολικό σώμα, δ) τους αναγκαίους επιτελείς.

Για τη σημασία που είχε το συγκεκριμένο αυτό σώμα για τη νέα εξουσία αλλά και για τις αντιλήψεις υπεροχής και, τελικά, επιβολής των Βαυαρών, είναι χαρακτηριστικά τα

Οι Βαυαροί στρατιώτες και αξιωματικοί, μέλη του σώματος που

όσα όριζε το 7ο άρθρο: το «Β. Βαυαρικόν σώμα μένει υποτεταγμένον εις τους επικρατούντας Β. Βαυαρικούς νόμους, διατάγματα και κανονισμούς καθ' όσον αφορά τον οργανισμόν, την υπηρεσίαν και την δικαστικήν και οικονομικήν αυτού διαχείρισιν». Η πρόβλεψη αυτή και η διαφοροποίηση μεταξύ Ελλήνων και Βαυαρών στρατιωτικών αποτέλεσαν ένα ακόμη πρόσκομμα στις σχέσεις των δύο πλευρών και ακύρωναν εν μέρει τους όρους για ισότιμη και αρμονική συνύπαρξη στο πλαίσιο λειτουργίας του ενιαίου κράτους.

Ένα άλλο σημείο τριβής στη σχέση των Ελλήνων με τους Βαυαρούς στρατιωτικούς αφορούσε τις υψηλές δαπάνες που απαιτήθηκαν για τη συντήρησή τους, δεδομένου μάλιστα του γεγονότος ότι η ελληνική πολιτεία ξεκινούσε από την αρχή, με τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας κατεστραμμένες, ενώ οι επαχθείς όροι των δανείων που συνάφθηκαν κατά την Επανάσταση (1824 και 1825) παρέμεναν διαρκής απειλή για τα γλίσχρα οικονομικά του νεότευκτου κράτους. Το σύνολο των ιστορικών συμφωνεί ότι οι συγκεκριμένες δαπάνες ήταν δυσανάλογες με τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας. Ο Leconte, στο έργο του *Étude Économique de la Grece* (1847), υπολογίζει ως συνολικό ποσό που δαπανήθηκε τα 4.748.050 δραχμές. Ο ίδιος ο Έυδεκ, αρμόδιος για τα στρατιωτικά ζητήματα αντιβασιλιάς, παραδέχθηκε αργότερα στα *Απομνημονεύματά* του ότι «εσπαταλήθησαν εκατομμύρια τινά αναλώμασι της Ελλάδος χάριν της ταξιαρχίας ταύτης, της μισθοδοτούμενης ως εν εμπολέμω καταστάσει». Μια άλλη πτυχή της κριτικής που ασκήθηκε αφορά την ποιότητα των ανδρών του επικουρικού αυτού σώματος.

Πράγματι, τόσο μία μερίδα του Τύπου της εποχής όσο και αρκετοί ιστορικοί δεν εφείσθησαν αρνητικών χαρακτηρισμών: «συρφετός αλητών», «τυχοδιώκτες», «σμήνον άπειρον τυχοδιωκτών πάσης της Βαυαρίας» είναι μερικοί μόνο από τους χαρακτηρισμούς που επιφυλάσσουν για τους συγκεκριμένους Βαυαρούς. Από την άλλη, ο αντιβασιλιάς Μάουρερ μόνο θετικά λόγια είχε να πει για τους συμπατριώτες του, τονίζοντας ιδιαίτερα τις τεχνικές γνώσεις ορισμένων αξιωματικών, οι οποίοι πράγματι βοήθησαν στην αναδιοργάνωση της χώρας. Η αλήθεια πάντως για το συγκεκριμένο ζήτημα πρέπει να αναζητηθεί κάπου στη μέση. Διότι μεγάλο μέρος των Βαυαρών αποφάσισαν να αφήσουν την πατρίδα τους αναζητώντας καλύτερη τύχη στην Ελλάδα, χωρίς να πληρούν τις προϋποθέσεις για να σταδιοδρομήσουν ως στρατιωτικοί. Στις εφημερίδες

Το στρατιωτικό σώμα του Όθωνα περιελάμβανε στρατιώ-

Αιών και Αθηνά του 1842 δημοσιεύτηκε κατάλογος με τους Βαυαρούς που παρέμεναν μέχρι τότε στην Ελλάδα και διαπιστώνεται ότι πολλοί ασκούσαν εντελώς διαφορετικό επάγγελμα στην πατρίδα τους, όπως μυροπώλης, παντοπώλης, νηοποιός, αρτοποιός κλπ. Ωστόσο, δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι πολλοί αξιωματικοί του επικουρικού σώματος διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εκπαίδευση των νέων Ελλήνων αξιωματικών και υπαξιωματικών και συνετέλεσαν με τις εξειδικευμένες γνώσεις τους στη δημιουργία των πρώτων στοιχειωδών έργων υποδομής στη μετεπαναστατική κατερειπωμένη χώρα.

Δύο διαφορετικές απόψεις διατυπώθηκαν για την ποιότητα των ανδρών του Βαυαρικού επικουρικού σώματος το οποίο συνόδευσε τον νεαρό Όθωνα στην Ελλάδα το 1833: «Η Βαυαρία είχε χαρίσει στη χώρα ένα βασιλιά. Τι πιο λογικό από το να χαρίσει η Ελλάδα [στους Βαυαρούς] μία ζωή όσο γίνεται πιο άνετη. Οι περισσότεροι κατάφεραν να βρουν αυτό που ήθελαν. Εκείνοι που δεν μπόρεσαν να κάνουν τίποτα έβριζαν τη χώρα και το λαό, δεν έφευγαν όμως γιατί δεν μπορούσαν να κινούνται πιο ελεύθεροι στη Βαυαρία, όπου έπρεπε να υποταχθούν σε αυστηρούς νόμους». Χριστιάνα Λυτ, «Μια Δανέζα στην Αυλή του Όθωνα. Μαρτυρία της εποχής», εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 34.

«Από τη Βαβαρία επιδίωκαμε να στρατολογήσουμε κυρίως τεχνίτες, γιατί η Ελλάδα τους είχε απόλυτη ανάγκη. Έτσι κατορθώσαμε να στρατολογήσουμε πάνω από χίλιους τεχνίτες που χρησιμοποιήθηκαν σε κατασκευές δημοσίων κτιρίων, ιδιωτικών σπιτιών, καθώς και στα κεραμουργεία, στις αγροτικές καλλιέργειες της Τίρυνθας, και όπου γενικά υπήρχε ανάγκη. Είμαι βέβαιος ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς θα βρουν στην Ελλάδα μια δεύτερη πατρίδα και ότι κοντά τους θα εκπαιδευθεί μια γενιά από άξιους Έλληνες τεχνίτες. Πατί ακριβώς η έλλειψη από Έλληνες τεχνίτες ήταν που μας ανάγκασε να σχηματίσουμε μόνον από Γερμανούς της Βαβαρίας όλους τους λόχους του μηχανικού και των σκαπανέων. Εννοείται φυσικά ότι εκεί εντάξαμε και τους λίγους εργάτες και τεχνίτες που βρήκαμε στην Ελλάδα». Γκέοργκ Λούντβιχ Μάουρερ, «Ο Ελληνικός Λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834», εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 562-563.

Το κυριότερο πάντως στοιχείο της κριτικής εστιάζεται στην έλλειψη αξιοκρατίας με τους Έλληνες να αιτιώνται την ηγεσία του στρατού για προκλητική εύνοια προς τους Βαυαρούς συναδέλφους τους. Οι αιτιάσεις δεν πρέπει να ήταν αβάσιμες, αφού το νέο καθεστώς απέφυγε να δημοσιεύσει επιτηρίδα, με αποτέλεσμα το αίσθημα της αδικίας να είναι διάχυτο μεταξύ των Ελλήνων στρατιωτικών. Εξάλλου, ήταν οι στρατιωτικοί, οι οποίοι με νωπές ακόμη τις δάφνες από τον εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα της προηγούμενης δεκαετίας, διαπίστωναν ότι «απήλαυσαν βαθμούς εντός στρατοπέδων (...) δικαιωμένους από αυτές τας πληγάς, των οποίων τα σημεία φαίνονται εισέτι εις τα πολυπαθή σώματα». Ο συγκεκριμένος καταγγελτικός λόγος της εφημερίδας *Η Εποχή* του 1834 αποτέλεσε στην πραγματικότητα τη βάση και το πρόταγμα για να στηλιτευτεί η Βαυαροκρατία εκείνη την περίοδο και, κυρίως, τις επόμενες δεκαετίες.

Η επιμονή αυτή της νέας κρατικής αρχής για την ύπαρξη αλλά και την παράταση της παραμονής πέραν του 1835 των Βαυαρών στρατιωτικών εξηγείται αν ληφθεί υπόψη η ανάγκη που ένιωθε ο μονάρχης και η Αντιβασιλεία για έναν στρατό απολύτως αφοσιωμένο στην κεντρική εξουσία και στις επιλογές της, ενώ η ανασφάλεια από έναν στρατό αποτελούμενο αποκλειστικά από Έλληνες ήταν κάτι περισσότερο από εμφανές.

Δεν είναι καθόλου τυχαίος, λοιπόν, ο τρόπος που δομήθηκε το στράτευμα τα πρώτα χρόνια της οθωνικής περιόδου. Κάθε τάγμα απαρτιζόταν από 3 ελληνικούς και 3 βαυαρικούς λόχους, έτσι που οι δεύτεροι να παίζουν ρόλο επιτήρησης στους πρώτους. Το σπουδαιότερο, βέβαια, ήταν ότι Βαυαροί είχαν τοποθετηθεί σε καίριες στρατιωτικές θέσεις, ώστε ο έλεγχος του στρατιωτικού μηχανισμού να είναι απόλυτος. Έτσι, ο G.W. Lesuire ανέλαβε Γραμματέας (υπουργός) των Στρατιωτικών, ο Ch. Schmaltz γενικός επιθεωρητής του στρατού αλλά και για μεγάλο διάστημα επίσης υπουργός Στρατιωτικών, ο Fuchs ανέλαβε γενικός διοικητής φρουριών και ναυστάθμων, ο Zech τοποθετήθηκε διοικητής του Μηχανικού και ο Luders διοικητής του πυροβολικού. Επιπλέον, ο Άγγλος Th. Gordon διορίστηκε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου και ο Γάλλος Fr. Graillard αρχηγός της Χωροφυλακής. Όλοι αυτοί οι διορισμοί λαμβάνουν χώρα τη δεκαετία της απολυταρχίας, κατά τη διάρκεια της οποίας σημειώνονται αλληπάλληλες μεταβολές στην ηγεσία του στρατεύματος, χωρίς ωστόσο να αφίστανται από τον κύριο στόχο, ο οποίος ήταν ο απόλυτος έλεγχος του κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους. Κυρίως, όμως, δεν μπορεί να ειπωθεί το συγκεκριμένο ζήτημα ανεξάρτητα από την πολιτική

Η Έλευση του σώματος των Βαυαρών στρατιωτών στην Ελλάδα

και διπλωματική βούληση των «Προστάτιδων» Δυνάμεων. Σε «απόρρητη απάντηση» της συνέλευσης του Λονδίνου (Μάιος 1832) προς τον Βαυαρό πληρεξούσιο τονιζόταν ότι το Βαυαρικό επικουρικό σώμα έπρεπε να συσταθεί «άνευ ουδεμίας αναβολής (...)

Η οργάνωση του νέου στρατού

Όστόσο, αν στο ζήτημα του Βαυαρικού επικουρικού σώματος προκρίθηκε η λύση με τη βίαιη και εκ των άνω επιβολή της νέας πραγματικότητας, η Αντιβασιλεία βρέ-

ΔΙΑΤΑΓΜΑ

Περί διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων

Άρθρον 1

Τα μέχρι τούδε υπάρχοντα εις την Ελλάδα άτακτα στρατεύματα διαλύονται.

(---)

Άρθρον 4

Θέλομεν λάβει εις σκέψιν χωρίς αναβολήν τας περιστάσεις των αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών των ατάκτων στρατευμάτων, όσοι συναγωνιάμενοι τον υπέρ ελευθερίας αγώνα εξεπλήρωσαν πιστώς τα χρέη των προς την πατρίδα, και μάλιστα θέλομεν φροντίσει να δοθή γη εις τους μη έχοντας εστίας εντός των ορίων του Βασιλείου, δια να την καλλιεργώσιν εις όφελός των.

(---)

Άρθρον 10

Έκαστος υπαξιωματικός και απλούς στρατιώτης των ατάκτων στρατευμάτων, όστις έχει εθνικά όπλα, υποχρεούται να τα παραδώσει εις τον οποίον έχει να παρουσιασθή κατά το άρθρον 6 πολιτικών υπάλληλων.

(---)

Άρθρον 18

Οι αξιωματικοί, οι υπαξιωματικοί και οι στρατιώται των υπάρχόντων ατάκτων στρατευμάτων, οιτινες δεν ήθελον διαλυθή ευθύς μετά την δημοσίευσιν του παρόντος διατάγ-

ματος, καταδιώκονται κατά το άρθρον 4 των από 9 Φεβρουαρίου ποινικών μας διατάξεων, των αναφερομένων εις τα κατά της δημοσίας εσωτερικής ασφαλείας του Κράτους εγκλήματα και πταίσματα.

Εν Ναυπλίω την 2 (14) Μαρτίου 1833

Εν ονόματι του Βασιλέως

Η Αντιβασιλεία

Κόμης Άρμανσπεργ Πρόεδρος, Μάουερν, Ύειδεκ.

Οι Γραμματείς της Επικρατείας

Σ. Τρικούπης, Α. Μαυροκορδάτος, Κ. Ζωγράφος, Χ. Κλονάρης, Δ. Βούλγαρης, Δ. Χρηστίδης

Θηκε αμέσως αντιμετώπη με το οξύ ζήτημα των στρατιωτικών και των αγωνιστών του Αγώνα. Το Β.Δ. της 2ας (14ης) Μαρτίου 1833 αποφάσιζε τη διάλυση των ατάκτων στρατευμάτων.

Δικαίωμα επανακατάταξης στον στρατό είχαν όσοι είχαν υπηρετήσει πριν από την 1η Δεκεμβρίου 1831 αλλά και αυτοί υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Ορίστηκαν μάλιστα και τρία κέντρα κατάταξης. Για όσους έμεναν έξω από τους καταλόγους των διορισμένων συστάθηκε ειδική επιτροπή, στην οποία θα μπορούσαν να προσφύγουν οι ενδιαφερόμενοι κομιζοντας τα αποδεικτικά των υπηρεσιών τους κατά την Επανάσταση. Την επιτροπή, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Γραμματέας των Στρατιωτικών, αποτελούσαν οκτώ επιφανείς προσωπικότητες του Αγώνα: Κώστας Μπότσαρης, Ανδρέας Λόντος, Βάσος Μαυροβουνιώτης, Δημήτριος Πλαπούτας, Γεώργιος Γιατράκος, Δημήτριος Μακρής, Πανουργιάς Πανουριάς και Αλεξάκης Βλαχόπουλος. Με μια πρόχειρη ματιά διαπιστώνεται η αντιπροσωπευτικότητα των μελών της επιτροπής ως προς τον τόπο προέλευσης (ετερόχθονες, Στερεοελλαδίτες και Πελοποννήσιοι) ή τον κομματικό προσανατολισμό (Αγγλικό, Γαλλικό ή Ρωσικό Κόμμα), γεγονός που φανερώνει την πρό-

Ο Κώστας Μπότσαρης (1792-1853), αγωνιστής του 1821,

Ο «επί των Στρατιωτικών Γραμματέας της Επικράτειας» των

θεση των Βαυαρών να καλλιεργήσουν ένα πνεύμα διαλλακτικότητας απέναντι σε όλες τις μέχρι τότε αντιμαχόμενες πλευρές. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι όσοι ένοπλοι δεν υπάκουαν στις διατάξεις «περί διαλύσεως» έρχονταν αντιμέτωποι με βαριές κατηγορίες που αφορούσαν τη διατάραξη της «δημοσίας εσωτερικής ασφαλείας του κράτους». Προβλήθηκε επίσης το προνόμιο της απονομής χάριτος μόνο από τον ίδιο τον μονάρχη, ο οποίος με διακήρυξη του υπουργικού συμβουλίου στις 9 (21) Μαρτίου 1833 παρουσιαζόταν ως ενοποιητικός συντελεστής όλων των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, αιρόμενος πάνω από τα επιμέρους αντιτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα.

Ως προς την ηγεσία του στρατού, η οργάνωση της κορυφής της ιεραρχίας αφορά πρώτα τον «επί των Στρατιωτικών Γραμματέα της Επικρατείας», ο οποίος ήταν ο πολιτικός προϊστάμενος του στρατού. Η ονομασία «Γραμματέας» παρέμεινε μέχρι το 1846, οπότε μετονομάστηκε σε υπουργό Στρατιωτικών. Η Γραμματεία χωριζόταν σε δύο τμήματα: στο τμήμα προσωπικού και στο τμήμα στρατιωτικής δικαιοσύνης. Καθένα από αυτά τα τμήματα είχε επικεφαλής έναν διευθυντή, ο οποίος επιλέγεται από εκείνους τους αξιωματικούς και υπαλλήλους «οίτινες διέπρεψαν δια των γνώσεων και της αξίας των». Τους δύο διευθυντές πλαισίωνε απροσδιόριστος αριθμός αξιωματικών και υπαλλήλων, ανάλογα με τις ανάγκες της υπηρεσίας. Πριν από τη θεσμοθέτηση της Γραμματείας προβλήθηκε [Β.Δ. 9 (21) Φεβρουαρίου 1833] η θέση του γενικού επιθεωρητή του στρατού, ο οποίος ήταν ο, αμέσως μετά τον υπουργό, υπεύθυνος για την οργάνωση και την εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος. Δεν ήταν καθόλου τυχαία μάλιστα η επιλογή γι' αυτήν τη θέση στην πρώτη δεκαετία δύο ξένων, του Schmalz μέχρι το 1836 και του Church κατόπιν. Αμέσως μετά στην ιεραρχία της ηγεσίας του στρατού ήταν το Σώμα των Γενικών Επιτελών, επικεφαλής του οποίου τέθηκε ο Gordon. Επίσης, από τον Ιανουάριο του 1834 δημιουργήθηκε η θέση του νομοεπιθεωρητή, προκειμένου να ελεγχθεί αποτελεσματικότερα η πειθαρχία του στρατεύματος στο σύνολο της επικράτειας. Έτσι, σε κάθε νομό τοποθετήθηκε ένας νομοεπιθεωρητής, ο οποίος έφερε τον βαθμό του συνταγματάρχη και αποτελούσε τον εκπρόσωπο της κεντρικής εξουσίας σε περιφερειακό επίπεδο. Για τις στρατιωτικές δαπάνες συστάθηκε το ίδιο έτος το Στρατιωτικόν Λογιστήριον, το οποίο προεπεξεργαζόταν όλα τα έξοδα του στρατεύματος πριν αυτά ενσωματωθούν στον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό, προέβαινε σε ελέγχους και υπέβαλε αναφορές στη Γραμματεία των Στρατιωτικών.

Ο Βρετανός στρατηγός και φιλέλληνας Τόμας Γκόρντον,

Με το Β.Δ. της 25ης Φεβρουαρίου (9ης Μαρτίου) 1833 έμπαιναν τα θεμέλια της οργάνωσης του Τακτικού Στρατού για πρώτη φορά στο νεοελληνικό κράτος και οριζόταν η σύσταση και η λειτουργία των διαφόρων σωμάτων. Συγκεκριμένα, το πεζικό περιλάμβανε οκτώ τάγματα της γραμμής, με έξι λόχους το καθένα. Η συνολική δύναμή του ανερχόταν σε 5.760 άνδρες. Στο ίδιο σώμα ανήκαν και δέκα τάγματα Ακροβολιστών, τα οποία επανδρώθηκαν αποκλειστικά από Έλληνες των διαλυθέντων ατάκτων στρατευμάτων. Ο σχηματισμός των ταγμάτων των Ακροβολιστών απέβλεπε στην ένταξη περίπου 2.000 ατάκτων στρατιωτικών, δηλαδή στην επαγγελματική αποκατάσταση ενός ποσοστού που άγγιζε τα δύο πέμπτα του συνόλου των παλαιών αγωνιστών. Μάλιστα, για να περιοριστεί η δυσφορία που ένιωθαν οι παλαιοί πολεμιστές προς τη δυτική ενδυμασία («στενά»), προβλέφθηκε να διατηρηθεί η παραδοσιακή φουστάνελα για όλους τους Ακροβολιστές.

Το σώμα των Ακροβολιστών, ως επικουρικό του πεζικού, είχε μάλλον τιμητικό και συνταξιοδοτικό χαρακτήρα, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι δεν γίνονταν δεκτοί όσοι ήταν κάτω από τριάντα ετών, αλλά ούτε προβλεπόταν η ένταξη νέων στρατιωτικών, αφού το σώμα θα διατηρείτο για μια γενιά. Τα τάγματα αυτά έχασαν τη

Το ιππικό, σώμα του Τακτικού Στρατού η λειτουργία του

«Διορίζουν τον Γραλλιάρη τον Γάλλο και με διορίζουν κ' εμένα εις την οδηγίαν του και να βάλω τα στενά. "Ούτε εις την οδηγίαν του Γραλλιάρη μπαίνω, τους είπα, ούτε τα φορέματά μου βγάζω". Τότε, σαν δεν θέλησα να μπω εις αυτείνη την 'πηρεσία, πήρα την άδεια και με τη φαμελιά μου πέρασα εις την Αθήνα, ότι είδα ότι του κάκου κοπιάζομεν. Και δυστυχία εμάς και της πατρίδος μας». Μακρυγιάννη, «Απομνημονεύματα», εκδ. Πέλλα, τ. Β', σ. 68.

Εδώ ο στρατηγός Μακρυγιάννης αναφέρεται στον Γάλλο φιλέλληνα Fr. Graillard ο οποίος είχε συμμετάσχει από τον Νοέμβριο του 1821 στον Αγώνα. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Δημ. Υψηλάντη και λόγω των υπηρεσιών προς την Ελλάδα έλαβε τον τίτλο του συνταγματάρχη. Άνθρωπος της εμπιστοσύνης των Βαυαρών διορίστηκε τον Φεβρουάριο του 1833 αρχηγός του Στρατιωτικού Οίκου του Όθωνος, απ' όπου μεταπήδησε στην αρχηγία της Χωροφυλακής. Λέγεται ότι ήταν επηρεασμένος από τους «ουτοπιστές σοσιαλιστές» και ιδιαίτερα τον Σαϊν Σιμόν, γεγονός που του στοίχισε την απομάκρυνσή του από τη Χωροφυλακή. Κατά μία άλλη εκδοχή –την πιθανότερη– υπέβαλε την παραίτησή

του (Δεκέμβριος 1834), επειδή δεν υιοθετήθηκαν οι προτάσεις του για την ενίσχυση της Χωροφυλακής. Διετέλεσε και φρούραρχος των Αθηνών (1837-1838) και επανήλθε για λίγους μήνες (1848) στην αρχηγία της Χωροφυλακής.

Ο Μακρυγιάννης θίγει επίσης το ζήτημα των «στενών», δηλαδή τη δυτική προέλευση ενδυμασία που προσπάθισαν να επιβάλουν οι Βαυαροί αντικαθιστώντας για τους στρατιωτικούς την παραδοσιακή φουστάνελα. Το εγχείρημα πέτυχε αλλά προκάλεσε πολλές συζητήσεις και αντιδράσεις. Προβληματισμένος ο Μάουρερ γράφει: «Όποιος δεν ξέρει καλά τους Έλληνες και τις κομματικές τους διαφορές, δεν είναι σε θέση να καταλάβει με πόσες δυσκολίες είχαμε να παλαίψουμε. Γιατί εκτός από τη φυσική αντίδραση των Ελλήνων μπροστά σε κάθε καινούργιο μέτρο, προσκρούαμε τώρα και στα αντίθετα συμφέροντα των πρώην αρχηγών των παλληκαριών».

σχετική αυτονομία τους και ενσωματώθηκαν οργανικά, μετά το 1836, στα υπόλοιπα τάγματα της γραμμής, διατηρώντας όμως τον τίτλο Ακροβολιστές. Με τον επανασχηματισμό του στρατού (Β.Δ. 13/25 Ιανουαρίου 1836) η δύναμη του πεζικού περιορίστηκε από οκτώ σε τέσσερα τάγματα της γραμμής, με δύο ελληνικά και δύο βαυαρικά. Η λύση αυτή ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής του κράτους για περιορισμό των στρατιωτικών δαπανών λόγω της δημοσιονομικής καχεξίας, αφορούσε δε και τα υπόλοιπα σώματα. Το πυροβολικό περιλάμβανε έξι λόχους με εκατό άνδρες ο καθένας. Ο αριθμός των ανδρών αυτού του σώματος υπολειπόταν πολύ του πεζικού, λόγω του ειδικού χαρακτήρα του, αφού απαιτούσε εξειδικευμένες γνώσεις και ιδιαίτερη παιδεία. Στο πυροβολικό υπήρχε, επίσης, η διεύθυνση του Κεντρικού Οπλοστασίου, αποτελούμενη από 22 άνδρες, ο Λόχος των Ζευγιτών με 126 άνδρες και ο Λόχος των Τεχνιτών με 132. Το ιππικό, ένα άλλο ξεχωριστό σώμα, πήρε την επίσημη ονομασία *Σύνταγμα Λογχοφόρων Ιππέων* και χωριζόταν σε έξι ίλες, καθεμία από τις οποίες είχε 111 άνδρες.

Τρία σώματα με ιδιαίτερη σημασία.

Το Μηχανικό

Τρία σώματα με ιδιαίτερη σημασία, η ίδρυση των οποίων δείχνει εναργέστερα τους

στόχους της στρατιωτικής πολιτικής των Βαυαρών, ήταν το Μηχανικό, η Χωροφυλακή και η «Βασιλική Φάλαγξ». Το πρώτο αποτέλεσε το κύριο μέσο για τη δημιουργία των πρώτων στοιχειωδών έργων υποδομής, το δεύτερο υπήρξε το κατεξοχήν όργανο καταστολής όσων ήταν αντίθετοι με τις πολιτικές επιλογές της κρατικής εξουσίας, ενώ η «Βασιλική Φάλαγξ» προσπαθούσε να αντιμετωπίσει το οξύ κοινωνικό πρόβλημα της αποκατάστασης των αγωνιστών του Αγώνα.

Πιο συγκεκριμένα, το Μηχανικό ιδρύθηκε μαζί με τα υπόλοιπα σώματα το 1833, έχοντας ως αποστολή την «κατασκευή των στρατιωτικών οικοδομήσεων, δρόμων και γεφυρών» (Β.Δ. 2/14 Μαρτίου 1833) και το αποτελούσαν δύο Λόχοι Σκαπανέων. Δηλαδή το Μηχανικό ήταν το σώμα το οποίο ανέλαβε την κατασκευή έργων τόσο στρατιωτικών όσο και άλλων, δημόσιων και πολιτικών. Τον Ιούνιο του 1836 ιδρύθηκε ιδιαίτερο «τμήμα οικοδομών» στη Γραμματεία Στρατιωτικών, το οποίο το 1838 μετονομάστηκε σε «τμήμα Μηχανικού». Επειδή η κατάσταση στο Μηχανικό, όπως εξάλλου και στο πυροβολικό, σώματα κατεξοχήν τεχνικά, προϋπέθετε ειδικές γνώσεις, συστάθηκε ειδική επιτροπή για να εξετάσει τα προσόντα ενός εκάστου αξιωματικού ή υπαξιωματικού, οι οποίοι περνούσαν από ειδικές εξετάσεις, συναφείς με το αντικείμενο της αποστολής τους. Ως προς τη διάρθρωση των ανδρών του σώματος ανά την επικράτεια, αυτή γινόταν με βάση ένα σύστημα αποκέντρωσης, σύμφωνα με το οποίο κάθε νομός είχε δύναμη Μηχανικού με επικεφαλής έναν λοχαγό ή υπολοχαγό. Αξιοσημείωτη ήταν η πρόβλεψη με την οποία απαγορευόταν στον επιβλέποντα οποιοδήποτε έργο να διαχειρίζεται χρήματα, προφανώς για να αποφευχθούν ατασθαλίες και τυχόν καταχρήσεις. Το 1834 δημιουργήθηκε και τρίτος Λόχος Σκαπανέων, αλλά το 1836 η δύναμη ελαττώθηκε ξανά σε δύο λόχους, ενώ δύο χρόνια αργότερα οι δύο λόχοι συγχωνεύτηκαν σε έναν προκειμένου να «ισορροπηθούν τα έξοδα της Επικρατείας με τα έσοδα» (Β.Δ. 24 Ιουνίου 1838). Ήταν περίοδος οικονομίας καχεξίας για τα δημοσιονομικά σε διαρκές αδιέξοδο. Η οργάνωση του Μηχανικού παρέμεινε έτσι μέχρι τον Απρίλιο του 1843, οπότε διαλύθηκε ο υφιστάμενος Λόχος των Σκαπανέων, ενώ διατηρήθηκε η Επιθεώρηση του Μηχανικού και συστάθηκαν οι «Διευθύνσεις Μηχανικού νομών» με απροδιόριστο αριθμό ανδρών. Τον Οκτώβριο του 1854 συστάθηκε ο Λόχος των Πυροσβεστών και τον Ιούνιο του 1861 σχηματίστηκε μία διλοχία Σκαπανέων και Πυροσβεστών, με δύναμη 120 ανδρών ο κάθε λόχος.

Η κατασκευή της οδού Αθηνών-Πειραιώς, στην οποία εργά-

Το Μηχανικό, όπως όριζε το ιδρυτικό διάταγμα του 1833, ήταν ένα σώμα ελάχιστα ή σχεδόν καθόλου μαχητικό και η συνεισφορά του εξαιρείται ιδιαίτερα, αν ληφθεί υπόψη η εικόνα που παρουσίαζε το νεόδμητο κράτος τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση. Όπως παραδέχεται ο Μάουερ «όπου και αν γύριζες τα μάτια σου, βράχοι γυμνοί και ξεραίλα, χωράφια ακαλλιέργητα, πουθενά δρόμος, πουθενά γεφύρια», ενώ για την πρώτη πρωτεύουσα, το Ναύπλιο, δεν επιφύλασσε καλύτερους χαρακτηρισμούς: «Λιθόστρωμα η πόλις δεν είχε. Δρομάκια στενά απ' όπου αμάξι δεν χωρούσε να περάσει (...) Τα οχυρωματικά έργα και ο ναύσταθμος, ερείπια». Ανάλογες ήταν οι μαρτυρίες Άγγλων, όπως του Φρ. Τιρς ή του F. Strong. Αν λοιπόν οι Βαυαροί ήθελαν να συγκροτήσουν ένα ισχυρό κράτος και να θέσουν τα θεμέλια μιας αναπτυξιακής πορείας, έπρεπε να ξεκινήσουν με τη δημιουργία έργων υποδομής ακολουθώντας το παράδειγμα της προηγμένης Ευρώπης. Το κύριο πρόβλημα για την υλοποίηση αυτής της πολιτικής ήταν η έλλειψη του κατάλληλου προσωπικού με υψηλό επίπεδο κατάρτισης, το οποίο θα ηγείτο αυτής της προσπάθειας. Δεν ήταν τυχαίο λοιπόν το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός στρατολογηθέντων Βαυαρών στρατιωτικών ήταν τεχνίτες και αποτελούσαν την πλειονότητα των αξιωματικών του σώματος με πρώτο διοικητή τον Zech. Η αναλογία Βαυαρών-Ελλήνων αξιωματικών άρχισε να μεταβάλλεται μετά το 1840, όταν αφενός αποχωρούσαν σταδιακά οι πρώτοι, ενώ αφετέρου είχαν αρχίσει να αποφοιτούν από τη Σχολή Ευελπίδων καταρτισμένοι Έλληνες αξιωματικοί. Ελλείπει συνεπώς Πολυτεχνικής Σχολής, η ανάθεση όλων των δημόσιων ή ιδιωτικών έργων γινόταν σε αξιωματικούς του Μηχανικού καθώς και σε λιγιστούς ξένους και Έλληνες αρχιτέκτονες που είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό. Σημειώθηκε, λοιπόν, μια αξιόλογη προσπάθεια κατασκευής έργων, τόσο στρατιωτικού όσο και πολιτικού χαρακτήρα. Στον στρατιωτικό τομέα έχουμε την ανέγερση ενός σημαντικού αριθμού κτιρίων, όπως στρατώνας στην Αθήνα, στο Ναύπλιο και στις παραμεθόριες περιοχές, όπως στο Καλλιδρόμι και στη Βόνιτσα. Επίσης αμαξοστάσια, εργαστήρια μηχανικών και σκαπανέων στην Αθήνα και στο Μεσολόγγι και, γενικότερα, κάθε είδους κτιριακές εγκαταστάσεις, απόλυτα αναγκαίες για τις νεοσύστατες μονάδες και τη διοίκησή τους. Στον πολιτικό τομέα τα έργα του Μηχανικού ήταν σημαντικότερα και αφορούσαν τη χάραξη και διαπλάτυνση δρόμων, την κατασκευή γεφυριών, τις αποξηράνσεις ελών, λειτουργικές βελτιώσεις ορισμένων λιμανιών, ενώ στην περίοδο 1853-1858 ξεχωρίζει η διάνοξη του πορθμού

Το Μηχανικό ήταν ένα μαχητικό ανενεργό σώμα, όμως προσέ-

Ο στρατώνας του πεζικού στην Αθήνα, όπως απεικονίστηκε σε

του Ευρίπου, έργο στηριγμένο σε σχέδιο του υπολοχαγού Δημητρίου Σκαλιστήρη. Εξάλλου, Βαυαροί αξιωματικοί εκπόνησαν έναν σημαντικό αριθμό σχεδίων πόλεων, οι οποίες αναπτύχθηκαν έκτοτε πάνω σε αυτούς τους σχεδιασμούς. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το σχέδιο πόλεως της Σπάρτης, πάνω σε τοπογράφηση του λοχαγού Jochmus, της Ερμούπολης, σχέδιο του υπολοχαγού W. Von Weiler και τοπο-

Εκθέσεις μηχανικών με χαράξεις και προϋπολογισμούς για τους δρόμους στους οποίους δόθηκε προτεραιότητα, σε χρονολογική σειρά, 1833-1839

Ημερομηνία της έκθεσης	Δρόμος	Συντάκτης (μηχανικός ή γεωμέτρης)
9/21 Μαρτίου 1833	Άργος-Ναύπλιο	Ο μηχανικός Παλαιολόγος και ο λοχαγός του Μηχανικού Σταυρίδης
17/29 Ιουνίου 1834	Άργος-Τρίπολη	Ο ταγματάρχης Bracker
15/27 Νοεμβρίου 1834	Λαμία-Αγ. Μαρίνα	Ο αντισυνταγματάρχης Zaech
22 Μαΐου/4 Ιουνίου 1835	Αθήνα-Κηφισιά Αθήνα-Μενίδι Αθήνα-Φάληρο Αθήνα-Πατήσια	Οι γεωμέτρεις Bernhard και Holter
Νοέμβριος 1835	Κόρινθος-Καλαμάκι	Ο λοχαγός Sigl
30 Ιουνίου 1836	Αθήνα-Ελευσίνα	Ο λοχαγός Spiess
11/23 Σεπτεμβρίου 1836	Θήβα-Λιβαδειά	Ο υπουργικός σύμβουλος Goebhard

15 Σεπτεμβρίου 1836	Ελευσίνα-Θήβα	Ο υπουργικός σύμβουλος Goebhard
10 Απριλίου 1837	Κόρινθος-Πάτρα	Οι μηχανικοί Spis και Bracker
9/21 Ιουλίου 1837	Καλαμάκι-Λουτράκι	Ο λοχαγός Herter
6/18 Ιανουαρίου 1839	Μέγαρο-Ελευσίνα	Ο λοχαγός Funker
9 Ιανουαρίου 1839	Σπάρτη-Γύθειο	Ο λοχαγός Brunbouer

Πηγή: ΓΑΚ, Οθωνικό, Υπουργείο Εσωτερικών, φ. 233-237.

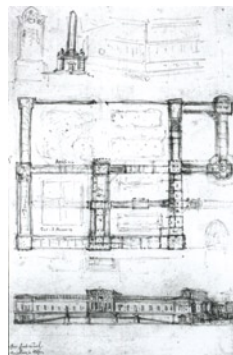
Πηγή: Μαρία Συναρέλλη, «Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα. 1830-1880», εκδ. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα Ε.Τ.Β.Α., 1989, σ. 211.

γράφηση του υπολοχαγού Weber, της Λαμίας του λοχαγού Εμμ. Μανιτάκη, της Χαλκίδας του υπολοχαγού Luft, της Καρύστου του συνταγματάρχη Ράγκου κ.ά. Ένα από τα σημαντικότερα δημόσια κτίρια των Αθηνών ήταν το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Μακρυγιάννη (κατόπιν σύνταγμα Χωροφυλακής), το οποίο χτίστηκε την περίοδο 1834-1836, πάνω σε σχέδιο του υπολοχαγού Weiler. Τα Βασιλικά ανάκτορα, έργο εξαιρετικά φιλόδοξο, ήταν βασισμένο στα σχέδια του Andreas Gartner και τη διεύθυνση της εκτέλεσης είχε ο υπολοχαγός Hoch. Την προσπάθεια προστασίας των αρχαίων μνημείων ανέλαβε το 1835 ο λοχίας Β. Heller εκτελώντας σχέδιο του περίφημου αρχιτέκτονα Schaubert.

Από τα παραπάνω συνάγεται η σημασία που είχε το Μηχανικό, όχι μόνο στρατιωτική αλλά και πολιτική. Η προφανής, ωστόσο, προσπάθεια των Βαυαρών για τη δημιουργία έργων υποδομής μπορεί να χαρακτηριστεί ημιτελής και αποσπασματική, διότι σε καμία περίπτωση δεν οδήγησε σε μια συντονισμένη αναπτυξιακή πορεία της χώρας. Για να συμβεί κάτι τέτοιο χρειαζόνταν άλλες βασικές προϋποθέσεις, τις οποίες το φτωχό ελληνικό κράτος δεν διέθετε. Για να αποτιμηθεί συνολικά η πολιτική των Βαυαρών στον συγκεκριμένο τομέα θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, εκτός από τη μόνιμη οικονομική δυσπραγία που μάστιζε το υπερχρεωμένο ελληνικό δημόσιο, η προκαπιταλιστικού

Το Στρατιωτικό Νοσοκομείο Μακρυγιάννη, ένα από τα

Ένα από τα σχέδια του Γκάρντερ, πάνω στα οποία βασίστηκε

τύπου μορφή παραγωγικής οργάνωσης, η οποία είχε ως συνέπεια τον εγκλωβισμό της οικονομίας σε μια μορφή στενά εμπορευματική, μέσα σε ασφικτικά όρια τόσο γεωγραφικά όσο και πληθυσμιακά και με κύριο γνώρισμα την αυτοκατανάλωση. Επιπλέον, στις πρώτες δεκαετίες το ελληνικό κράτος έθετε άλλες προτεραιότητες: την εμπέδωση της τάξης και την κατάρτιση της κεντρικής εξουσίας σε βάρος των φυγόκεντρων τάσεων του ισχυρού τοπικισμού. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι οι δαπάνες που αφορούσαν στη συντήρηση του βαυαρικού εθελοντικού σώματος ή στη λειτουργία της χωροφυλακής, αμφότερα σώματα καταστολής, ήταν πολύ υψηλότερες σε σχέση με άλλα στρατιωτικά σώματα, ιδιαίτερα μάλιστα του Μηχανικού. Ενδεικτικό αυτής της τάσης είναι το γεγονός ότι από το σύνολο των στρατιωτικών δαπανών, αυτές που αφορούσαν το βαυαρικό σώμα έφταναν στο 19,7% στην τριετία 1833-1835, ενώ για τη χωροφυλακή έφτανε στο 6%. Στο ίδιο διάστημα οι δαπάνες για στρατιωτικές οικοδομές και άλλα έργα υποδομής κυμαίνονταν μεταξύ 2,7% και 7,6%, ενώ η συντήρηση του Λόχου των Σκαπανέων το 1836 μόλις το 3,5%. Με δεδομένο γεγονός, λοιπόν, τα γλίσχρα οικονομικά του κράτους, δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία η αμχανία των ιθυνόντων, όταν διαπίστωσαν ότι απουσίαζε η αναγκαία από τη σκοπιά των εργατικών χειρών συνδρομή για την εκτέλεση των εκπονηθέντων έργων. Απόρροια της άγνοιας των συνθηκών του τόπου ήταν η επιλογή των Βαυαρών να επιβάλουν στον αγροτικό πληθυσμό τον θεσμό της «αγγαρείας», που παρέπεμπε στο δυτικοευρωπαϊκό παρελθόν της φεουδαρχίας και λόγω των σφοδρών αντιδράσεων εφαρμόστηκε σε πολύ περιορισμένη κλίμακα. Ανεξάρτητα πάντως από τις αντιφάσεις και τις δυσλειτουργίες που προέκυψαν, το Μηχανικό, με το εξειδικευμένο προσωπικό του συνετέλεσε στη δημιουργία των πρώτων αναγκαίων έργων υποδομής.

Η χωροφυλακή

Τον Μάιο του 1833, με ξεχωριστό Β.Δ. ιδρύθηκε το σώμα της Χωροφυλακής ως «συμπληρωματικόν μέρος του στρατού» (άρθρο 2), σώμα συνεπώς καθαρά στρατιωτικό, όπως προκύπτει εξάλλου τόσο από τη δομή του όσο και από τη λειτουργία του, γενικά, τις πρώτες δεκαετίες. Στην πραγματικότητα, ο νομοθέτης έκανε μεταφορά του αντίστοιχου γαλλικού διατάγματος, της 29ης Οκτωβρίου 1829, με το οποίο δινόταν σαφώς στρατιωτικός χαρακτήρας για να αποφευχθεί η πολιτική διοίκηση και να

Χωροφύλακες, υπεύθυνοι για τη διαφύλαξη της κοινής ασφάλειας

επιτευχθεί ο σκοπός που δεν ήταν άλλος από την πιστή και απарέγκλιτη στήριξη του καθεστώτος. Τον τίτλο «Χωροφυλακή» έδωσε ο Σκαρλάτος Σούτσος μεταφράζοντας το γαλλικό «Gendarmerie».

Ο σκοπός της χωροφυλακής, όπως οριζόταν από το άρθρο 1 του διατάγματος, ήταν να «στερεώσει και να διαφυλάττει την κοινή ασφάλειαν (...) να διατηρή την ισχύ των νόμων καθ' όλην την περιφέρειαν του Κράτους, κατά τα στρατόπεδα και εις τον στρατόν». Προκύπτει συνεπώς ένας διπλός ρόλος, που αφορούσε τόσο στην αστυνόμευση και στην τάξη μεταξύ των πολιτών όσο και στη στρατιωτική πειθαρχία. Ένα είδος δηλαδή στρατιωτικής αστυνομίας, κάτι που καθιστούσε το σώμα αυτό ιδιαίτερα σημαντικό, δεδομένου ότι γινόταν φύλακας της πειθαρχίας και αυτού ακόμη του στρατεύματος. Η δομή της ακολουθούσε τον χωρισμό του κράτους σε δέκα νομούς και έτσι δημιουργήθηκαν οι ανάλογες Μοίρες, επικεφαλής των οποίων τέθηκαν οι μοίραρχοι. Η δύναμη της κάθε Μοίρας δεν ήταν σταθερή αλλά αυξομειωνόταν ανάλογα με τις ανάγκες της υπηρεσίας κάθε νομού.

Από τις προϋποθέσεις για κατάταξη στο σώμα, αξιολογούμενες ήταν εκείνες που θεωρούσαν απαραίτητο όρο τη συμμόρφωση με τον νόμο «περί διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων» αλλά και οι εξαιρέσεις όσων είχαν ξεπεράσει το όριο των 45 ετών ακόμη και αν δεν γνώριζαν γραφή και ανάγνωση. Αν θέλουμε να ερμηνεύσουμε το πνεύμα του νομοθέτη, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι καταρχάς επιδιωκόταν η στελέχωση του σώματος από αποδεδειγμένα νομιμόφρονες και παράλληλα απέβλεπε στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη απορρόφηση μέρους των αγωνιστών. Ως προς το ζήτημα των γραμματικών γνώσεων, οι συντάκτες του διατάγματος δεν μπορούσαν να αγνοήσουν ότι το πρόβλημα του αναλφαριθμητισμού στις πρώτες μετεπαναστατικές δεκαετίες ήταν τεράστιο. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι, εν αντιθέσει με τον στρατό, δεν προβλέφθηκε η δημιουργία κάποιας σχολής μέσω της οποίας θα παρεχόταν η ενδεδειγμένη εκπαίδευση στα στελέχη της χωροφυλακής. Το μόνο που όριζε ο Κανονισμός Υπηρεσίας ήταν ότι ο χωροφύλακας, προκειμένου να αποκτήσει ορισμένες γραμματικές γνώσεις, μπορούσε να αντιγράψει σε ένα τετράδιο άρθρα του κανονισμού. Η ανύπαρκτη στην ουσία παιδεία των ανδρών της χωροφυλακής συντελούσε στο να δημιουργηθεί μια αρνητική εικόνα για τα στελέχη της, η οποία διαχεόταν σε ολόκληρη την επικράτεια και ταύτιζε τους χωροφύλακες με τη βίαιη και άξεστη συμπεριφορά

έναντι των πολιτών. Το *Σχολείο Εκπαιδείσεως Ενωμοταρχών*, που ιδρύθηκε το 1842, έκλεισε σύντομα λόγω της έλλειψης οικονομικών μέσων και των αυξημένων αναγκών της χωροφυλακής για τη δίωξη της ληστείας. Το κενό πάντως καλύφθηκε το 1861 με την ίδρυση στην Αθήνα του *Σχολείου των Ενωμοταρχών*. Πρώτος αρχηγός του σώματος διορίστηκε ο συνταγματάρχης *François Graillard*, ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον *Baouaró Maximillian Rossner*, ενώ το 1841, στο πλαίσιο της πολιτικής του θρόνου για απομάκρυνση των Βαυαρών, τοποθετήθηκε για πρώτη φορά Έλληνας διοικητής, ο αντισυνταγματάρχης *Κωνσταντίνος Βλαχόπουλος*.

Παρά τα κίνητρα που έδωσε το κράτος για τη στελέχωση του σώματος, παρατηρήθηκε μια απροθυμία για κατάταξη, γεγονός που προκαλεί εντύπωση, δεδομένου ότι το πρόβλημα της επαγγελματικής αποκατάστασης των παλαιών πολεμιστών ήταν οξύ. Μάλιστα, η αντιβασιλεία για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα εξέδωσε διάταγμα τον Ιανουάριο του 1834, με το οποίο καλούσε σε κατάταξη άνδρες «μέχρι συμπληρώσεως του σώματος». Την αντίφαση αυτή επιχείρησε, μάλλον εύστοχα, να ερμηνεύσει ο ίδιος ο Μάουρερ ο οποίος απέδωσε την απροθυμία αυτή σε τρεις βασικούς λόγους: στην αντιπάθεια των Ελλήνων σε οτιδήποτε δυτικογενές και επείσακτο, στην ιδιοτέλεια που διείπε ορισμένους πρώην καπετάνιους και στη ροπή πολλών ανδρών προς τον άτακτο βίο, μη υποτασσόμενων στη σκληρή πειθαρχία που επέβαλε το σώμα. Σε ό,τι αφορά τον πρώτο λόγο, είναι γεγονός ότι οι δυτικότερες μορφές οργάνωσης όχι μόνο του στρατού αλλά και των άλλων θεσμών (Διοίκηση, Εκκλησία κ.ά.) προσέκρουαν στην άρνηση μεγάλου μέρους της κοινωνίας, το οποίο αρνιόταν να αποδεχθεί και να αφομοιώσει οτιδήποτε ερχόταν σε αντίθεση με τις βιωματικές παραδοσιακές αντιλήψεις. Ως προς τον ρόλο των πρώην καπεταναίων και οπλαρχηγών, σημειώνεται ότι πολλοί από αυτούς αποκλείστηκαν από τα νεοσυσταθέντα στρατιωτικά σώματα είτε επειδή είχαν πρωτοστατήσει στις εμφύλιες συγκρούσεις της περιόδου 1831-1832 είτε λόγω αδυναμίας του κράτους να τους αποκαταστήσει επαγγελματικά. Ήταν επόμενο, λοιπόν, αυτοί οι «αδικημένοι» καπετάνιοι, διαθέτοντας ως κύριο μέσο και δύναμη την προσήλωση των παλικαριών προς το πρόσωπό τους, να επιδιώξουν την αναπαραγωγή των σχέσεων κυριαρχίας μέσω της παραδοσιακής οδού: των πελατειακών δικτύων. Ενόψει του κινδύνου να χάσουν τα παραδοσιακά τους προνόμια, αντιδρούν, διαβάλλοντας τη χωροφυλακή ή υποσχόμενοι μεγαλύτερες απολαβές στα παλικάρια τους. Έτσι, ως βασική

Ο Κωνσταντίνος Βλαχόπουλος, Φιλικός και αγωνιστής του 1821,

διέξοδος παρουσιάζοταν η προσφυγή στη ληστεία, μέσω της οποίας πράγματι προσπαθούσαν να προσποριστούν σημαντικά οφέλη, χωρίς μάλιστα να διατρέχουν μεγάλο κίνδυνο από την παράνομη δραστηριότητά τους, λόγω του τρόπου λειτουργίας των κυκλωμάτων της ληστείας. Αγροτικής προέλευσης οι άνδρες της χωροφυλακής είχαν βέβαια το πλεονέκτημα να γνωρίζουν καλύτερα τον τρόπο καταδίωξης των ληστών, αλλά δοθείσης ευκαιρίας δεν δίσταζαν να περάσουν στο αντίπαλο στρατόπεδο, αν οι προοπτικές προσπορισμού ήταν καλύτερες. Η μεταπήδηση από τη χωροφυλακή στη ληστρική ζωή και το αντίστροφο δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο και αυτό λόγω της αδυναμίας του κράτους να ελέγξει και να περιορίσει τις παγιωμένες εξωθεσμικές σχέσεις των στρατιωτικών. Απελπισμένοι ο αρχηγός του σώματος, Κ. Βλαχόπουλος, σε αναφορά προς τον αρμόδιο υπουργό, τον Δεκέμβριο του 1842, διαπίστωνε ότι οι «δραπετεύσεις πολλαπλασιάζονται» και ζητούσε τη λήψη αυστηρότερων μέτρων.

Αλλά και η στάση των πολιτικών ήταν αμφίθυμη και αντιφατική ως προς το ζήτημα της λειτουργίας της χωροφυλακής, ιδιαίτερα μάλιστα σε ό,τι αφορά την πάταξη της ληστείας. Η ενεργός ανάμιξη των πολιτικών στο πρόβλημα της ληστείας προκειμένου να αποκομίσουν κομματικά κέρδη ομολογείται και καταγγέλλεται. Σε μελέτη του 1869 ο ανθυπολοχαγός του πεζικού Ανδρέας Μοσχονήφιος επισημαίνει την παλινδρόμηση των ενόπλων ανάμεσα στη νομιμότητα και την παρανομία: «Εάν ερωτήση τις συστηματικών ληστών περί του επαγγέλματός του, ουδέν άλλο θ' ακούση, ή ότι θα έλθη ημέρα, κατά την οποίαν θα λάβη η Πατρίς την ανάγκην του, ως εκ του παλκαρισμού του». Και ο ίδιος υποδεικνύει ένα γενεσιουργό αίτιο του φαινομένου: «Εις την ύπαρξιν της ληστείας στηρίζωσι πάντα τα πολιτικά των συμφέροντα. Δια των ληστών εκφοβίζωσι τους ψηφοφόρους (...) δυναμίει αυτών εισέρχονται εις τον περίβολον της Βουλής». Η άποψη αυτή, χωρίς να αναιρεί τους κοινωνικούς λόγους –περιθωριοποίηση πολλών στρατιωτικών, ανέχεια, αδικίες, παγιωμένες συνήθειες–, φανερώνει μία επιπλέον όψη, την κομματική, που συνετέλεσε στην αναποτελεσματική λειτουργία της χωροφυλακής και στην αναπαραγωγή του ληστρικού φαινομένου.

Επιπλέον, η λειτουργία της χωροφυλακής οδήγησε συχνά σε μία μετωπική αντιπαράθεση μεταξύ των Ελλήνων. Από τη μία μεριά ήταν οι νομοταγείς, εκείνοι που υπηρετούσαν, στήριζαν ή έστω ανέχονταν την κρατική εξουσία, και από την άλλη οι «παράνομοι», όλοι όσοι επέλεξαν τη σύγκρουση.

Όσοι αγωνιστές δεν μπόρεσαν να συμπεριληφθούν στα νεο-

Η ένταξη στο συγκεκριμένο σώμα εμπεριείχε μία επιλογή με ιδιαίτερο νόημα και συχνά λειτουργούσε αρνητικά στη λαϊκή συνείδηση, αν ληφθεί υπόψη ότι μια σημαντική μερίδα του λαού διέκειτο ευνοϊκά προς τους ληστές, έστω και από αντίδραση προς την πολιτική της κεντρικής εξουσίας. Πολλές φορές τα ληστρικά κυκλώματα σχημάτιζαν ένα, ιδεολογικά θολό, αντιδυναστικό μέτωπο –ιδιαίτερα μέχρι το 1862– το οποίο περιλάμβανε ετερόκλητα στοιχεία κάθε μορφής. Μολονότι αυτό δημιούργησε ανάμεικτα συναισθήματα τρόμου και θαυμασμού, δημιουργείται η εντύπωση, μέσα στα δημοτικά τραγούδια του 19ου αιώνα, ότι υπερισχύει ο θαυμασμός ή έστω η συμπάθεια απέναντι στους ληστές. Σε άρθρο του στρατιωτικού περιοδικού *Ονήσανδρος*, του 1865, διαβάζουμε: «Τον ληστήν και εις την λαιμητόμον φερόμενον η γνώμη των πολλών δεν περιβάλλει με τον άτιμον του κακούργου μανδύα· τον λυπάται μάλιστα και ασμένως ακούουσα το τελευταίον του γηστρικών άσμα ένδακρις επιφωνεί: "κρίμα το παλγκάρι". Ο ληστής (...) θύμα απανθρώπων νόμων λογιζόμενος αναβαίνει μεθ' υπερηφανείας εις το ικρίωμα». Στον αντίποδα, η χωροφυλακή συγκεντρώνει τα πυρά της κριτικής, εξαιτίας όχι μόνο της αντίθεσης προς την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική, αλλά και της συμπεριφοράς των ανδρών της οι οποίοι υπερέβαλαν σε ζήλο προκειμένου να αποδείξουν την αφοσίωσή τους προς την ηγεσία. Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Στρατιωτικός Άγγελος* το 1845 καταγγελλόταν η βάναυση συμπεριφορά των χωροφυλά-

Η λαϊκή συνείδηση της εποχής ήταν συχνά ευνοϊκή προς τους

Επιστολή των λήσταρχων Χρήστου Νταβέλη και Γιώτη Ντουντούμη προς τους κατοίκους του χωριού:

Κύριε Δήμαρχε [δυσανάγνωστο όνομα] Κόλια και Πάρεδρε και Νοικοκυραίοι όλοι και όλο το χωριό, να μας φτιάσετε τρεις χιλιάδες τάληρα, οπότε σας στείλουμε να μας τα στείλετε.

Να εξεύρετε, αν δεν μας τα στείλετε τα χρήματα, θα σας κάψομεν το χωριό σας, και τα βοΐδια σας θα τα σκοτώσομεν και εσάς θα σας σκοτώσομεν, και όχι σταθμόν να έχετε μέσα αλλά και λόχον. Δεν είχαμε χαρτί.

Χρήστος Νταβέλης

Γιώτης Ντουντούμης

δεν είχαμε χαρτί να γράφομεν

Επιστολή του λήσταρχου Αλέξη Μπέλεχα προς κατοίκους του χωριού Αοβέστη της Φθι-

ώτιδας

Κερατάδες Πολυζαίοι, να έλθτε να πάρτε κρέας, και σεις κερατάδες του χωριού όλοι να φκιάσπε χίλιαι λίραις και αν δεν τας φκιάσπε να πάτε να γέντε Εβραίοι εις το Σαλονίκι, διότι μας έχετε τ' αδέλφια σκοτωμένα, κερατάδες όλους θα σας σφάζωμεν, άλλο δεν σας γράφομεν και να φροντίσπε με οκτώ ημέρας περάσουν και θα πάθετε ότι έπαθον τούτοι.

Ο φονιάς και χαζιλής

Αλεξ. Μπέλεχας

Με την έκφραση «κρέας» ο λήσταρχος αναφέρεται στον φόνο δύο αγοριών από το χωριό Ασβέστη, που είχε διαπράξει για λόγους εκδίκησης.

Γιάννης Κολιόπουλος, «Λαστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα», εκδ. Ερμής, 1979, σ. 282, 285.

Για τις αυθαιρεσίες των οργάνων της τάξης σε βάρος των ανυπεράσπιστων χωρικών, χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω δημοσίευμα: «Περί δε των Χωροφυλάκων, τι πρώτον και τι ύστερον να είπωμεν; Τρόμος και φόβος των χωρικών, ο χωροφύλαξ θεωρείται παρά τούτων ως παντοδύναμος· τα πάντα υποχωρούσι και υποκύπτωσι εις έν μόνον της κεφαλής του νεύμα, διότι παρίσταται και ως ανακριτής, και ως εισαγγελεύς και ό,τι άλλο θέλει. Εξυβρίσας, βροντοφωνεί, την ιερότητα του νόμου· και το πρόβατον, ο γάλος, η χήν, η όρνις του χωρικού θυσιάζονται προς εξιλέωσιν του υποτιθέμενου αμαρτήματος· και τι να πράξη ο δύστηνος χωρικός; να καταφύγη εις την δικαιοσύνην; Αλοίομονον! Ο χωρικός προτιμά, και ευλόγως, να προσφέρη και τον τελευταίον των τέκνων του άρτον ή να σύρεται χρόνους ολοκλήρους εις τα Δικαστήρια, να περιπέση εις τας χείρας των δικηγόρων και να ιδή τον μεν αγρόν του ακαλλιέρηπτον, την δε οικογένειάν του λιμώτουςαν, και επί τέλους τον Χωροφύλακα πολλάκις αθωούμενον· διότι αν πιστεύωμεν τους μοιράρχους, υπομοιράρχους και ενωμοτάρχας, οι Χωροφύλακες είναι περισσότερα αθώα, ήπια και αναμάρτητα, οι δε χωρικοί λύκοι άγριοι, αιμοχαρείς και ατίθασοι». Εφημερίδα «Ηχώ των Επαρχιών», 20 Οκτωβρίου 1842.

κων προς τους πολίτες, οι οποίοι υφίσταντο «καταδιώξεις και προσβολάς».

Το πλέον πιστό στην κρατική εξουσία στρατιωτικό σώμα υπήρξε η χωροφυλακή και δεν είναι τυχαίο ότι στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 οι μόνοι που αποστασιοποιήθηκαν από τη συνωμοτική δράση των άλλων στρατιωτικών ήταν οι άνδρες της. Επίσης, καθόλου συμπτωματικό δεν είναι το γεγονός ότι τα μόνα θύματα του συγκεκριμένου κινήματος ήταν χωροφύλακες: ένας νεκρός, ο ενωμοτάρχης Ζ. Μπασδέκης, και δύο τραυματίες.

Δικαιολογημένη συνεπώς και η ικανοποίηση του Μάουρερ, ο οποίος σημείωνε ότι «το Σώμα της Χωροφυλακής ανταποκρίθηκε στα καθήκοντά του και εξετέλεσε τις ειδικές εντολές που του ανατέθηκαν με τόση ευσυνειδησία και αφοσίωση, όση έδειχναν μόνον παλιοί Γερμανοί ή Γάλλοι Χωροφύλακες».

Η Βασιλική Φάλαγγα

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει το ελληνικό κράτος από τα πρώτα χρόνια ήταν η τύχη των αγωνιστών του 1821. Στην αντιμετώπιση αυτού του ηθικά και εθνικά ευαίσθητου ζητήματος προσπάθησε το κράτος να δώσει λύση με τη δημιουργία της Βασιλικής Φάλαγγας το 1835. Το ιδρυτικό διάταγμα της 18ης (30ής) Σεπτεμβρίου δικαιολογεί την ανάγκη ίδρυσης του σώματος ως «δείγμα της βασιλικής ευνοίας και της ευγνωμοσύνης της πατρίδος εις τους γενναίους άνδρας (...) και δια να δώσωμεν ευκαιρίαν να διαπρέψωσιν εις την φωνήν του Βασιλέως των διανέων εκδουλεύσεων, έχοντες υπ' όψιν την οικονομικήν κατάστασιν του Βασιλείου». Έτσι, η ένταξη σε ένα στρατιωτικό σώμα όσων το μόνο που διέθεταν στη συγκεκριμένη συγκυρία ήταν η γνώση της πολεμικής τέχνης, και ένα από τα λίγα επαγγέλματα που μπορούσαν να εξασκήσουν ήταν το στρατιωτικό, φαινόταν να αποτελεί μία διέξοδο για τους ίδιους αλλά και ένα στήριγμα της νέας εξουσιαστικής αρχής. Οι «εκδουλεύσεις», προς τον θρόνο αυτή τη φορά, των πρώην αγωνιστών θα λειτουργούσαν ως μηχανισμός ενσωμάτωσης στις κρατικές λειτουργίες και θα τους απομάκρυνε από πιθανές εκτροπές αντικυβερνητικής φύσεως, οι οποίες ήδη είχαν κάνει την εμφάνισή τους στα δύο πρώτα χρόνια της αντιβασιλείας. Βέβαια, η πρόταση «έχοντες υπ' όψιν την οικονομικήν κατάστασιν του Βασιλείου» αποτελούσε μια υπαινικτική αναφορά στα πενιχρά

Στρατιώτες και αξιωματικοί από τη Μάνη και τη Ρούμελη που

οικονομικά του κράτους, γεγονός που συνεπαγόταν τις περιορισμένες δυνατότητες πλήρους αποκατάστασης των αγωνιστών.

Για τους φαλαγγίτες στρατιωτικούς οριζόταν ότι «όλοι οι βαθμοί της Φάλαγγας είναι θέσεις τιμής». Για να τονιστεί ο τιμητικός χαρακτήρας του σώματος προβλεπόταν ότι θα είχε «εις όλας τας στρατιωτικές πομπάς του πρώτου και μάλιστα (...) εγγύτατα Ημών (ενν. του Όθωνος) όταν εμφανιζόμεθα αυτοπροσώπως». Για να δοθεί μάλιστα συμβολικός χαρακτήρας στη λειτουργία του σώματος, δινόταν η δυνατότητα να διατηρήσουν οι άνδρες του την παραδοσιακή φουστάνελα και να παραμεριστούν έτσι τα αντιπαθή «στενά» ρούχα που τόσες αντιδράσεις είχαν προκαλέσει. Επιπλέον, οι φαλαγγίτες θα έφεραν τα όπλα που είχαν κατά τον Αγώνα «προς ανάμνησιν των ενδόξων ημερών», κυρίως όμως αυτό φανέρωνε τον τιμητικό και συνταξιοδοτικό χαρακτήρα που είχε η Φάλαγγα.

Εύλογη απορία δημιουργεί το περιεχόμενο του άρθρου 31 του Β.Δ., το οποίο προέβλεπε ότι εξαιρούνταν κάποιες ευεργετικής ρυθμίσεως οι φαλαγγίτες που δεν είχαν συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας τους. Η απορία έγκειται στο γεγονός ότι με τον επικείμερο υπολογισμό –και αν λάβουμε ως χρόνο λήξης του Αγώνα το 1829– οι συγκεκριμένοι άνδρες δεν υπερέβαιναν το 18ο έτος της ηλικίας και φαίνεται παράδοξο να αποτέλεσαν τους «οδηγούς των συστρατιωτών των», όπως όριζε το ιδρυτικό διάταγμα. Η αβλεψία αυτή του νομοθέτη –αν τη θεωρήσουμε ως τέτοια– άφηνε κάποια περιθώρια καταχρηστικών διορισμών στη Φάλαγγα και, ίσως, αδικιών. Σε μία συζήτηση στη Γερουσία τον Οκτώβριο του 1856, με θέμα «Περί Φαλαγγιτών», ο γερουσιαστής Κων. Μαγγίνας κατήγγειλε ότι σκοπός «της συστάσεως του σώματος ήτο να συμπεριλάβη τους αξιωματικούς του αγώνος αλλά αι εισχωρήσασαι καταχρήσεις έκαμαν ώστε να είναι φαλαγγίται και άνθρωποι οίτινες δεν ήσαν γεννημένοι κατά την επανάστασιν». Ο Γάλλος περιηγητής Ε. Αμπού στο ίδιο κλίμα σημείωνε, ίσως με λίγη δόση υπερβολής, ότι «η φάλαγξ έχει στις γραμμές της ανθρώπους που ποτέ δεν μύρισαν μπαρούτι». Είκοσι χρόνια μετά την ίδρυση του σώματος η Βουλή υποχρεώθηκε να συζητήσει για συγκεκριμένες «καταχρήσεις» που διαπιστώθηκαν, διασπάθιση δημόσιου χρήματος και για το πνεύμα ευνοιοκρατίας που χαρακτήριζε τις τάξεις της Φάλαγγας, διαπιστώσεις που δεν βρήκαν σοβαρό και τεκμηριωμένο αντίλογο για να διασκεδαστούν οι άσχημες εντυπώσεις που δημιουργήθηκαν.

Είναι ευνόητο ότι η σύσταση της Φάλαγγας απέβλεπε στην αποκατάσταση ενός μέρους πρώην στρατιωτικών, παράλληλα όμως επιδιώκταν η επιβράβευση της νομιμόφρονος διαγωγής και αυτό διότι ως προαπαιτούμενο για τους υποψηφίους προς κατάταξη ετίθετο ο όρος ότι θα έπρεπε να είχαν επιδείξει «εις πάσαν περίστασιν τιμιωτάτην διαγωγήν». Διαγωγή «τιμιωτάτη» δεν σήμαινε βέβαια την αποχή από τις εμφύλιες διαμάχες του Αγώνα ή της μετακαποδιστριακής περιόδου, οπότε αποκλείονταν συλλήβδην οι αξιωματικοί, αλλά την επίδειξη νομιμόφρονος πνεύματος μετά το 1833. Ωστόσο, η πρακτική εφαρμογή αυτής της προϋπόθεσης ήταν δύσκολη. Εκτός του ότι κάτι τέτοιο ήταν δυσσάποδεικτο –λόγω των διαβλητών και υποκειμενικών κριτηρίων αξιολόγησης και κρίσεως– με το να επιδιώκουν οι Βαυαροί τον αποκλεισμό όσων μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν εμπλακεί σε ενέργειες στρεφόμενες κατά της θεσμοθετημένης εξουσίας, ήταν σαν να παραβλέπουν το γεγονός ότι με την ένταξη αυτών των στοιχείων εξασφαλιζόταν η λειτουργική ενσωμάτωσή τους στον κρατικό μηχανισμό και, πιθανότατα, η πειθαρχημένη πλέον διαγωγή τους. Το πνεύμα του νόμου αυτοαναιρείτο από αυτήν την πολιτική πρακτική. Πολλές φορές η συγκεκριμένη ρύθμιση καταστρατηγήθηκε και διατυπώθηκαν πολλά παράπονα από όσους ένιωθαν αδικημένοι με τους διορισμούς στη Φάλαγγα το 1836. Επιπλέον, η απόδειξη της συμμετοχής στην Επανάσταση με την εξασφάλιση των «νομίμων διπλωμάτων» υποχρέωνε τους πρώην αγωνιστές να επανακάμψουν στους παραδοσιακούς τους ηγέτες, τους οπλαρχηγούς, τους μόνους νομιμοποιημένους για να τους τα παράσχουν. Η πρακτική αυτή, όμως, φαινόταν να δημιουργεί τον κίνδυνο αναπαραγωγής των ήδη υπάρχουσών πελατειακών σχέσεων μεταξύ καπετάνιων και παλικαριών, γεγονός που έθετε σε δοκιμασία τη συστηματική προσπάθεια εμπέδωσης της πειθαρχίας στο στράτευμα.

Με τη Βασιλική Φάλαγγα συνδέθηκε και ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, το ζήτημα των εθνικών γαιών. Την 1η (13η) Ιανουαρίου 1838 με νόμο προβλεπόταν η παραχώρηση εθνικών κτημάτων στους αξιωματικούς του σώματος. Ο νόμος στηριζόταν στο σκεπτικό ότι έπρεπε να παρασχεθεί «διάρκης ασφάλεια» στους «εν ενεργεία ενδεείς αξιωματικούς». Προϋπόθεση για την παραχώρηση της γης ήταν η προηγούμενη παραιτήση από τον μισθό του φαλαγγίτη. Ανάλογα με το ύψος του μισθού καθοριζόταν η έκταση του παραχωρούμενου κλήρου. Ο λόγος που οδήγησε το κράτος στην ίδρυση της λεγόμενης προικοδοτημένης φάλαγγας ήταν

Αξιωματικοί και οπλίτες από τη Ρούμελη, στρατιώτες πεζικού

οικονομικός και συνδέοταν με την πρόθεση του κράτους να μειώσει τις στρατιωτικές δαπάνες. Τα ετήσια έξοδα για τη συντήρηση της φάλαγγας είχαν φτάσει τότε στο πολύ υψηλό ποσό του ενός εκατομμυρίου. Με την προικοδοτημένη φάλαγγα ο αριθμός των εν ενεργεία φαλαγγιτών μειώθηκε σε 350 και τα έξοδα περιορίστηκαν στις 400.000 δραχμές. Πρέπει να τονιστεί ότι κύριο γνώρισμα της αγροτικής πολιτικής των Βαυαρών, όπως και του Καποδίστρια νωρίτερα, ήταν η προσπάθεια να διατηρηθεί από το κράτος το μεγαλύτερο μέρος της έγγειας ιδιοκτησίας, και να αποκλειστεί έτσι η ανάπτυξη μεγαλοϊδιοκτησίας. Στόχος ήταν να μην αναπαραχθεί αλλά τελικά να συρρικνωθεί η δύναμη των παραδοσιακών τοπικών αρχόντων, οι οποίοι φιλοδοξούσαν να αντικαταστήσουν την οθωμανική επικυριαρχία στην καλλιεργήσιμη γη με τη δική τους παρουσία.

Στην περίπτωση της προικοδοτημένης φάλαγγας, το πρόβλημα της αποκατάστασης των άκληρων αγωνιστών καταβλήθηκε προσπάθεια να λυθεί εκ των άνω, με την αναδιανεμητική πολιτική του κράτους. Τα οφέλη από την ευδωσω μιας τέτοιας πολιτικής, με την οποία θα σχηματιζόταν μία νέα τάξη μικροϊδιοκτητών γης, αφοσιωμένων στον θρόνο, μπορούσε να αποτελέσει το κύριο έρεισμα της κεντρικής εξουσίας. Η ίδρυση της προικοδοτημένης φάλαγγας αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα δείγματα πολιτικής συμπεριφοράς ενός υπανάπτυκτου κράτους, το οποίο, επιδιώκοντας να δώσει λύση στο στρατιωτικό πρόβλημα, επιχειρεί ταυτόχρονα μια αναδιανεμητική πολιτική γης, τη στιγμή που απουσίαζε το επενδυμένο ιδιωτικό κεφάλαιο και η ένταση των καλλιεργειών. Απλώς έτσι έτειναν να επαναπροσδιοριστούν τα δίκτυα των σχέσεων πελατείας-προστασίας, με το κράτος να επιφυλάσσει για το ίδιο τον ρόλο του προστάτη. Ωστόσο, ο θεσμός της προικοδοτημένης φάλαγγας υπήρξε βραχύβιος. Πολύ γρήγορα οι γαίες πέρασαν στα χέρια τοκογλύφων και κερδοσκόπων, οι οποίοι προέρχονταν κυρίως από τις τάξεις του παροικιακού ελληνισμού. Είτε επειδή η παραχωρούμενη γη ήταν «εις τόπους βαλτώδεις» (άποψη του Χριστόφορου Νέεζερ) είτε επειδή πολλοί φαλαγγίτες δεν είχαν τα αναγκαία μέσα παραγωγής (καταγγελία της αντικυβερνητικής εφημερίδας *Αθηνά*), σημασία έχει ότι τα περισσότερα από τα φαλαγγιτικά γραμμάτια, αντί να ανταλλάγουν από τους δικαιούχους με γη, πουλήθηκαν αντί 25% και 30% της αξίας τους. Έτσι, όπως τονιζόταν το 1856 στη Γερουσία, «η κατάσταση των φαλαγγιτών ενένετο ελεεινή (...) και απέθανον εις εσχάτην ένδειαν, αφήσαντες

Η ίδρυση της προικοδοτημένης φάλαγγας είχε στόχο να εμπο-

τας οικογενείας των χωρίς σπιθαμήν γης».

Με τη Βασιλική Φάλαγγα επιχειρήθηκε να επιλυθεί το μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα της αποκατάστασης των αγωνιστών. Η ίδρυσή της μάλιστα συνέπεσε με την ενηλικίωση του Όθωνα και μπορούσε να λειτουργήσει ως μέσο ανόδου της δημοτικότητας του μονάρχη. Στην ουσία ήταν το μόνο άξιο λόγου μέτρο κοινωνικής πολιτικής, με όλες τις δυσλειτουργίες και τις αντιφάσεις που εμπεριέκλειε. Το 1856 ο υπουργός Στρατιωτικών, Λ. Σμολένσκης, εισηγήθηκε την ψήφιση του νομοσχεδίου «Περί συντάξεως ή προικοδοτήσεως των αξιωματικών της εν ενεργεία Φάλαγγος και λοιπών». Με το νομοσχέδιο γίνονταν ρυθμίσεις βάσει των ήδη ειλημμένων αποφάσεων της δεκαετίας του 1830. Το σώμα έπαψε να υπάρχει όταν πλέον πέθαναν και τα τελευταία στελέχη του.

Ο Παύλος Καλλιγιάς (1814-1896), καθηγητής του πανεπιστημίου και πολιτικός (είχε διατελέσει το 1863 υπουργός Εξωτερικών και το 1864-65 υπουργός Δικαιοσύνης), δημοσίευσε για πρώτη φορά σε συνέχειες στο περιοδικό «Πανδώρα» το μυθιστόρημά του «Θάνος Βλέκας» (1855). Το έργο αυτό αποτελεί μία γλαφυρή όσο και ρεαλιστική απεικόνιση της Ελλάδας των μέσων του 19ου αιώνα. Ο συγγραφέας θίγει πολλά και σημαντικά θέματα που απασχολούσαν τους Έλληνες εκείνη την περίοδο και, μεταξύ των άλλων, το ζήτημα της «Προικοδοτημένης Φάλαγγος», διεκτραγωδώντας την ελεεινή κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει πρώην φαλαγγίτες, πέφτοντας θύματα της αβελτηρίας τους, των κενών του νόμου και της μόνιμης οικονομικής δυσπραγίας που τους μάστιζε: «Επί τέλους ο νόμος της 1ης Ιανουαρίου 1838 κατέστησε τα φαλαγγίτικα γραμμάτια δεκτά εις όλας τας δημοπρασίας και εισήγαγεν αυτό το νέο εμπόρευμα, δι' ου ο δυνάμενος να επιτύχη την έγκρισιν της κατακυρώσεως Ιακώβ αγοράζει τα πρωτοτόκια του αγωνιστού και λιμώττοντος Ησαΐ αντί εφμήματος φακού. (...) Ο Τάσος εφωδιόσθη με φαλαγγίτικα γραμμάτια, τα οποία απέκτησεν εβδομήκοντα επί τοις εκατόν κάτω της ονομαστικής αυτών αξίας, και πάλιν υπό όρον αν πραγματοποιήση αυτά, άλλως να διαμένουν πάλιν εις τους αθλίους δικαιούχους, στερουμένους παντού μέσου να τα ανταλλάξουν αντί γης». Οι εύπιστοι χωρικοί του μυθιστορήματος έπασαν έτσι θύματα του απατεώνα Τάσου, «τον οποίον εθεώρουν και ελάτρευον ως άνωθεν πεμφθέντα λυτρωτήν», για να διαπιστώσουν, όμως, αργότερα ότι είχαν χάσει τα χωράφια τους και ότι η ήδη δυσχερής θέση τους είχε επιδεινωθεί μέχρι εξαθλιώσεως.

Ο Λόχος των Απομάχων, που ιδρύθηκε με το Β.Δ. της 27ης Ιουλίου 1833, είχε σκοπό την ανακούφιση των απομάχων του Αγώνα. Στον λόχο αυτό εντάχθηκαν όσοι από τους απλούς πολίτες είχαν καταστεί ανίκανοι κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας τους. Οι εντασσόμενοι στον συγκεκριμένο λόχο λάμβαναν μερίδα άρτου και συσσίτιο, ενώ χρησιμοποιούνταν σε διάφορες βοηθητικές υπηρεσίες. Το 1852 ρυθμίστηκε οριστικά ο Οργανισμός του Λόχου αυτού, στον οποίο εντάσσονταν όλοι οι οπλίτες που είχαν μείνει ανίκανοι κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας τους. Ο Λόχος των Απομάχων δεν έπαιξε κάποιον ιδιαίτερο ρόλο στα στρατιωτικά ζητήματα της εποχής και δεν απασχόλησε την επικαιρότητα όπως τα άλλα σώματα. Καταργήθηκε το 1871. Ήταν το μοναδικό σώμα στο οποίο, λόγω της φύσης του, δεν ανατίθεντο καθόλου υπηρεσίες μάχιμης μονάδας. Συγκρίνοντας το σώμα αυτό με τη Φάλαγγα διαπιστώνουμε ένα κοινό γνώρισμα: την επιδίωξη του κράτους να αμβλύνει τις αρνητικές συνέπειες της ασκούμενης στρατιωτικής πολιτικής με τον τιμητικό παροπλισμό μερίδας αγωνιστών. Ωστόσο, μία διαφορά μεταξύ των δύο σωμάτων ήταν ότι στον Λόχο των Απομάχων υπηρετούσαν μόνο απλοί στρατιώτες και υπαξιωματικοί, ενώ η Φάλαγγα περιλάμβανε στους κόλπους της πρώην οπλαρχηγούς ή απλούς «οδηγούς συστρατιωτών».

Στο ίδιο πνεύμα λειτούργησε από τον Ιανουάριο του 1853 το *Ταμείο Χηρών και Ορφανών Αξιωματικών*, το οποίο προέβλεπε την παροχή τακτικών βοηθημάτων στα μέλη της οικογένειας αξιωματικών που είχαν χάσει τη ζωή τους κατά την υπηρεσία, ενώ αργότερα άρχισε και η προικοδότηση των θυγατέρων με χρηματικό ποσό ανάλογο προς τον βαθμό του αξιωματικού. Για τους άρρενες λειτούργησε για ένα διάστημα το *Προπαιδευτήριο*, στο οποίο φοιτούσαν τα ορφανά παιδιά των αξιωματικών ηλικίας 13-15 ετών με σκοπό να αποκτήσουν τα προσόντα για να εισαχθούν στη Σχολή Ευελπίδων. Επίσης, τον Αύγουστο του 1861 ιδρύθηκε το *Ταμείο Αποστράτων Αξιωματικών*, από τα έσοδα του οποίου προέκυπτε ένα ισόβιο βοήθημα για τους αποστράτους. Με το ίδιο σκεπτικό συστάθηκε το 1861 το *Ταμείο Περιθάψεως Οικογενειών Οπλιτών*, που αντικατέστησε το προηγούμενο του 1853.

Η Εθνοφυλακή

Δύο επικουρικά σώματα με κύρια αποστολή τη δίωξη της ληστείας ήταν η Εθνοφυλακή και η Οροφυλακή. Η πρώτη ιδρύθηκε τυπικά το 1843, λειτούργησε όμως άτυπα ολό-

κληρη την προηγούμενη δεκαετία. Οι στρατολογήσεις των ανδρών γίνονταν από πρώην ατάκτους μισθοφόρους των Ρουμελιωτών καπετάνιων (Σπύρος Μήλιος, Παπακάστας Τζαμάλας, Γεώργιος Πράπας κ.ά.) και ήταν άμισθη. Η επιλογή του κράτους να χρησιμοποιήσει πρώην επικεφαλής ατάκτων υπαγορεύθηκε από την ανάγκη της καλύτερης αντιμετώπισης των ληστρικών συμμοριών. Από τη στιγμή που η αρχική χρησιμοποίηση βαρικών στρατευμάτων είχε αποτύχει, η στρατολόγηση ανδρών που γνώριζαν την τακτική των ληστών ήταν επιβεβλημένη. Τυπικά η Εθνοφυλακή λειτούργησε από το 1843, βάσει νόμου, και με κύρια αποστολή την παροχή βοήθειας στη χωροφυλακή. Υπαγόταν στη Γραμματεία των Εσωτερικών, αλλά όποτε είχε ενεργή στρατιωτική υπηρεσία (καταδιώξεις ληστών) η ευθύνη λειτουργίας της μεταβιβαζόταν στη Γραμματεία των Στρατιωτικών. Η σύσταση και όλα τα έξοδα συντήρησης του σώματος επιβάρυναν την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι δαπάνες βέβαια ήταν περιορισμένες, καθώς η υπηρεσία στην Εθνοφυλακή ήταν άμισθη. Οστόσο, τα λειτουργικά έξοδα, όσο μικρά και αν ήταν, αποτελούσαν δυσβάσταχτο οικονομικό φορτίο για τους δήμους. Το γεγονός αυτό λειτούργησε ανασχετικά ως προς την εύρυθμη λειτουργία του σώματος, κυρίως όμως το πρόβλημα εστιαζόταν στην άμισθη υπηρεσία των εθνοφυλάκων. Αγρότες στο σύνολό τους οι υποψήφιοι για κατάταξη θα έπρεπε στην περίπτωση που στρατεύονταν να αφήσουν τις γεωργικές τους εργασίες, κάτι που τους υποχρέωνε να μετέλθουν ποικίλους τρόπους και μέσα για να αποφύγουν την κατάταξη.

Στην Εθνοφυλακή ήταν υποχρεωμένοι να καταταγούν, κατόπιν κληρώσεως, όλοι οι Έλληνες ηλικίας 25-50 ετών, με κάποιες εξαιρέσεις, όπως κληρικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, «αγύρται, τυχοδιώκται, αργοί» κ.ά. Καθοριστικό ρόλο στην αποφυγή της ένταξης στην Εθνοφυλακή, όπως και στη στράτευση γενικότερα, έπαιζε η κοινωνική και οικονομική δυνατότητα της οικογένειας, καθώς λειτουργούσε η άτυπη και παράνομη συναλλαγή με τους τοπικούς άρχοντες, όπως επίσης και τα δίκτυα πελατείας-προστασίας με τους τοπικούς πολιτευτές να συντελούν στη διαβλητότητα της κλήρωσης υπέρ των ευνοουμένων τους. Η απροθυμία για κατάταξη είχε και μία επιπλέον αφορμή: η συστράτευση στην Εθνοφυλακή για την καταδίωξη των ληστρικών συμμοριών εμπεριείχε κινδύνους για τις οικογένειες των εθνοφυλάκων, καθώς οι ληστές στρέφονταν με εκδικητική μανία εναντίον τους. Το 1862 η Εθνοφυλακή αναδιοργανώθηκε και διαιρέθηκε σε δύο τμήματα, στην Ενεργό, όπου ανήκαν οι άνδρες ηλικίας 20-50 ετών, και σε

Η αντιμετώπιση της ληστείας υπήρξε κύριο στόχος των

εκείνη των Διαθεσίμων, με άνδρες ηλικίας 18-20 και 50-61 ετών. Το 1867 ορίστηκε ότι στην Ενεργό Εθνοφυλακή θα περιλαμβάνονται οι άνδρες ηλικίας 21-40 ετών και στη Διαθεσίμων άνδρες ηλικίας 18-20 και 41-50 ετών. Τελευταία μέριμνα για το συγκεκριμένο σώμα συναντάμε τον επόμενο χρόνο, οπότε διατέθηκαν 100 ανθυπασπιστές οι οποίοι ανέλαβαν την εποπτεία της εκγύμνασης των εθνοφυλάκων. Το σώμα έπαψε να υφίσταται το 1879.

Ως προς την Οροφυλακή, αυτή ιδρύθηκε το 1839, περιλάμβανε 8 ελαφρά τάγματα και, όπως φανερώνει ο τίτλος της, είχε σκοπό τη φύλαξη των βορείων συνόρων από τις ληστρικές συμμορίες οι οποίες, καταδιωκόμενες, έβρισκαν ασφαλές καταφύγιο στο «τουρκικό». Με τον καιρό, όμως, λόγω της κοινωνικά θεσμοποιημένης τακτικής να εναλλάσσονται οι διώκτες με τους διωκόμενους, άρχισαν οι οροφύλακες να λυμάνονται τις παραμεθόριες περιοχές, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση εκείνη του 8ου τάγματος της Ακαρνανίας, οι άνδρες του οποίου στασίασαν και προέβησαν σε ληστείες τον Νοέμβριο του 1847. Το 1854, για να τερματιστούν οι συχνές υπερβάσεις των οροφυλάκων, το κράτος αποφάσισε να διαλύσει το σώμα, εντάσσοντας όσους δεν βαρύνονταν με ληστρικές πράξεις σε 4 τάγματα Ακροβολιστών του πεζικού.

Από τους πίνακες της μισθοδοσίας προκύπτει ότι οι αξιωματικοί και οι υπαξιωματικοί του ιππικού, του πυροβολικού και του μηχανικού, απολάμβαναν υψηλότερους μισθούς, σε σχέση με τους συναδέλφους τους των άλλων σωμάτων. Για παράδειγμα, ο λοχαγός του πεζικού, σύμφωνα με το ιδρυτικό διάταγμα του 1833, είχε μηνιαίο μισθό 200 δραχμές, των Ακροβολιστών 120, του ιππικού 220, του πυροβολικού και του Μηχανικού ομοίως. Αυτό εξηγείται αν λάβουμε υπόψη ότι τα τρία αυτά συγκεκριμένα σώματα προϋπέθεταν ειδικές γνώσεις και ιδιαίτερη παιδεία. Επιπλέον, ο μισθός διακρινόταν σε μισθό βαθμού και μισθό υπηρεσίας. Ο πρώτος ήταν συνήθως ο ίδιος για όλους τους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, ενώ ο δεύτερος σχετιζόταν με την άσκηση διοικητικών καθηκόντων και άλλων σημαντικών υπηρεσιών. Από τη διάκριση αυτή προέκυπταν ανισότητες μεταξύ των στρατιωτικών –άρα και φανερές ή υπέρπουσες αντιπαλότητες– καθόσον μάλιστα ο μισθός υπηρεσίας ήταν πολύ υψηλότερος από αυτόν του βαθμού, ενώ παράλληλα συνοδευόταν και από άλλα προνόμια, όπως, για παράδειγμα, παροχή στέγης στην οικογένεια του αξιωματικού. Εφόσον το κράτος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει στέγη, παρείχε ένα είδος επιδότησης ενοικίου. Συγκρίνοντας τους μισθούς των

Το σώμα των οροφυλάκων διαλύθηκε το 1854 στην προ-

αξιωματικών των διαφόρων βαθμών, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι το ριπίδιο των μισθολογικών διαφορών είναι σχετικά περιορισμένο, τουλάχιστον συγκρινόμενο με τα αντίστοιχα δεδομένα των δυτικοευρωπαϊκών στρατών. Σε σχέση με άλλες κατηγορίες υπαλλήλων που εξαρτώνται και μισθοδοτούνται από το κράτος, οι στρατιωτικοί απολάμβαναν ικανοποιητικό μισθό.

Η Στρατολογία

Προκειμένου να διευκολυνθεί η στράτευση των νέων, τον Οκτώβριο του 1836 θεσπίστηκε η τήρηση ληξιαρχικών βιβλίων. Τον επόμενο χρόνο εκδόθηκε νόμος περί απογραφής, ο οποίος καθόριζε τα της στρατολογίας. Συγκεκριμένα, η στρατολογία γινόταν από εθελοντές και από τους «εξ απογραφής». Οι εθελοντές έπρεπε να ήταν ηλικίας 18-30 ετών και είχαν το δικαίωμα της επιλογής του Όπλου. Οι υπόλοιπες θέσεις καλύπτονταν από τους «εξ απογραφής». Όλοι οι Έλληνες από 18-24 ετών ήταν υποχρεωμένοι να εγγραφούν στους απογραφικούς καταλόγους, από τους οποίους επιλέ-

«Πρώτην αρμοδίαν περίστασιν διά να εκδικήσουν το πάθος των οι παρακουσθέντες προστάται έδραξαν την κλήρωσιν στρατευσίμων. Ενώ ο δήμος, του οποίου μικρόν μέροςον αι Τριβαί, εχρεώσεται να δώση όλους τρεις στρατευσίμους, και οι τρεις εκληρώθησαν ως εκ τύχης εκ του ευτελούς τούτου χωριδίου. Είχεν ήδη έκτοτε τελειοποιηθή δια της ελληνικής ευφυΐας η περί τας κάλπας τέχνη. Τα περιέχοντα τα ονόματα των στρατευσίμων των Τριβών ψηφοδέλτια υπερείχον κατά μέγεθος, ώστε το παχύτερον ενεϊλήμα αυτών ήτον εις την αφήν ευδιανάνγνωστον. Εν γένει ο γεωργός και ο ποιμήν δεν εναλλάσσουσιν ευχαρίστως το άροτρον και τον καλαύροπα χάριν των όπλων· (...) Την πικρίαν του παθήματος επαυξάνει το αίσθημα ότι το αποτέλεσμα της κληρώσεως δεν ήτον έργον της τύχης, αλλά αδικίας και απάτης και μόνον όστις ευρέθη εις την θέσιν του αδικουμένου δύναται να εννοήση, πόσον διά τοιούτων πράξεων εξαγριούται ο άνθρωπος. (...) Δια να καταστήσουν αυτήν [την αδικία] έτι προδηλοτέραν, οι γεννάδαι τους έλεγον [ενν. των κατοίκων] ότι δεν πρέπει ν' αθυμούν έχοντες προστάτην τον μέγαν οπλαρχηγόν».

Παύλος Καλλιγιάς, «Θάναος Βλέκας», εκδ. Νεφέλη, 1987, σ. 183-184.

γονταν με κλήρωση που διενεργούσαν οι δημοτικές αρχές οι υπόχρεοι στράτευσης. Οι «κληρωτοί» –όρος που καθιερώθηκε και παρέμεινε μέχρι τις πρόσφατες δεκαετίες, ασχέτως αν άλλαξε η διαδικασία– υπηρετούσαν 4 χρόνια και είχαν το δικαίωμα να αντικατασταθούν από άλλους που δεν είχαν κληρωθεί. Η διαδικασία της κλήρωσης ήταν συχνά διαβλητή. Παρεμβάλλονταν πολλοί παράγοντες –οικονομικοί, κοινωνικοί, κομματικοί– προκειμένου να αποφυγουν τη στράτευση ορισμένοι γόννοι «ευυπόληπτων» οικογενειών ή με ισχυρές πελατειακές σχέσεις που τους συνέδεαν με τους κομματικούς «προστάτες».

Το 1851 εκδόθηκε ένας νέος νόμος «Περί Στρατολογίας», ο οποίος προσπαθούσε να μειώσει τις δυσλειτουργίες του προηγούμενου νόμου. Συγκεκριμένα, ο απαιτούμενος αριθμός κληρωτών κατανεμόταν κάθε χρόνο στους νομούς, ανάλογα με τον πληθυσμό τους. Οι νομάρχες τους κατένεμαν στους επάρχους και εκείνοι στους δήμους. Μάλιστα, ορίστηκαν και οι ποινές για τους ανυπότακτους και για όσους καθιστούσαν τον εαυτό τους σωματικά ανίκανο. Οι ρυθμίσεις αυτές έγιναν, διότι οι ανυπότακτοι –βασικά λόγω της μεγάλης θητείας– ήταν πολλοί. Σε έκθεση του τμηματάρχη του Υπουργείου Εσωτερικών, Θεόδωρου Δηλιγιάννη, το 1858, διαβάζουμε ότι το 1839 οι ανυπότακτοι ήταν μόλις 25, ενώ πέντε χρόνια αργότερα έφταναν τους 940. Το 1859 με νέο νόμο η θητεία έγινε τριετής, ενώ οι απολυόμενοι μεταφέρονταν στην Εφεδρεία για μία τριετία, στη διάρκεια της οποίας καλούνταν να συμμετάσχουν σε ασκήσεις. Την περίοδο εκείνη ο αριθμός των κληρωτών ανερχόταν σε 2.000 άνδρες, ενώ την περίοδο 1860-1862 έφτασε τις 2.750. Η διαδικασία της κλήρωσης καταργήθηκε με νόμο το 1878, οπότε καθιερώθηκε η καθολική στρατολογία τριετούς διάρκειας. Το 1882 η θητεία ορίστηκε να είναι ενός έτους· κατ' εξαίρεση στα ειδικά σώματα του ιππικού, του πυροβολικού και του μηχανικού η θητεία ήταν διετής.

Στρατιωτική Δικαιοσύνη

Έκτακτα δικαστήρια και απονομή χάριτος

Μία από τις σημαντικές πτυχές της στρατιωτικής πολιτικής κατά τον 19ο αιώνα ήταν η σύσταση και η λειτουργία των έκτακτων στρατιωτικών δικαστηρίων. Ήταν αποτέλεσμα της ανάγκης να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της ληστείας. Ο νόμος της 5ης (17ης) Σεπτεμβρίου 1833 «Περί έκτακτου στρατιωτικής δίκης» καθόριζε λεπτομερώς στα 20

άρθρα του όλα όσα αφορούσαν τα συγκεκριμένα δικαστήρια. Όταν, λοιπόν, η Πολιτεία είχε να αντιμετωπίσει εγκλήματα ληστικών συμμοριών, προβλεπόταν η άρση της λειτουργίας της τακτικής ποινικής διαδικασίας και η έναρξη, εντός 24 ωρών, έκτακτης δικαστικής στρατιωτικού χαρακτήρα. Τυχόν ενοχή των εναγομένων επέσυρε τη θανατική καταδίκη, ανεξάρτητα αν για τα παρόμοια εγκλήματα οι γενικοί ποινικοί νόμοι προέβλεπαν μικρότερες ποινές. Στα έκτακτα στρατιωτικά δικαστήρια οδηγούνταν και όσοι «συνέπραξαν ή συνεβοήθησαν εις το έγκλημα». Η προσαγωγή των μαρτύρων ήταν υποχρεωτική έστω και «διά της βίας».

Εδώ βρίσκεται ίσως ένα μεγάλο πρόβλημα, καθώς οι κάτοικοι των επαρχιών όπου δρούσαν οι ληστές, ένιωθαν να βρίσκονται μεταξύ σφύρας και άκμονος. Από τη μία μεριά το κράτος μπορούσε εύκολα να τους κατηγορήσει ότι υποθάλλουν τις ένοπλες αυτές ομάδες ή έστω ότι δεν διευκολύνουν το έργο των δικωτικών αρχών. Από την άλλη, ένιωθαν απειλούμενοι από την τάση εκδίκησης των ληστών, εφόσον συνεργάζονταν με τη θεσμοθετημένη Αρχή. Δεν θα πρέπει να αγνοηθεί βέβαια και η εικόνα συμπάθειας που είχε ένα μεγάλο ποσοστό της ελληνικής κοινωνίας προς τους «παράνομους».

Οι καταδικαστικές αποφάσεις των στρατιωτικών δικαστηρίων εφαρμόζονταν αμέσως, καθώς δεν επιτρεπόταν η άσκηση έφεσης. Η καταδίκη σε θάνατο εκτελείτο μέσα σε δύο ώρες διά τυφεκισμού. Αφηνόταν κάποιο μικρό περιθώριο αναβολής της εκτέλεσης στις περιπτώσεις που το δικαστήριο έκρινε ότι θα έπρεπε να αναφερθεί προηγουμένων στη Γραμματεία Δικαιοσύνης ή όταν δεν λαμβανόταν καταδικαστική απόφαση παμπηφεί. Δικαίωμα απονομής χάριτος είχε μόνο ο μονάρχης.

Το προνόμιο απονομής χάριτος του μονάρχη καθώς και της σύστασης εκτάκτου στρατοδικείου ήταν ένα ακόμη ενισχυτικός συντελεστής των εξουσιών του Όθωνα, τον οποίο χρησιμοποίησε επιδέξια η κεντρική εξουσία για να εφαρμόσει την πολιτική της. Συγκεκριμένα, τα αυστηρά μέτρα καταστολής απέβλεπαν στην περιστολή του ληστικού φαινομένου. Από την άλλη, η απονομή χάριτος λειτουργούσε ως μέσο εκτόνωσης της δυσφορίας και ως μέτρο ευεργεσίας του μονάρχη προς τους παρανομούντες, οι οποίοι, εκφράζοντας την ευαρέσκειά τους προς το κράτος, θα μπορούσαν να γίνουν λειτουργοί του με αποστολή τη δίωξη της ληστείας. Η παροχή χάριτος ή αμνηστίας από τον Όθωνα ήταν συχνή και παρουσιαζόταν συνήθως έπειτα από μία εκτεταμένη και σοβαρή έντασης ανταρσία. Ενδεικτικό ήταν το διάταγμα του 1834 «Περί αμνηστίας

Στην περίπτωση της ανάγκης για αντιμετώπιση εγκλημάτων

Η απονομή χάριτος σε ληστές εκ μέρους του μονάρχη εντασ-

προς τους μετασχόντας των της Μάνης ταραχών», το οποίο αποτελούσε για τους συντάκτες του «νέον τεκμήριον της Βασιλικής επεικειάς και της πατρικής ευμενείας», ενώ παράλληλα η «επεικεία» αυτή συνδυαζόταν με τη βούληση να γιορταστούν «τα γενέθλια του Βασιλικού Ημών Πατρός επαξίως». Άλλη αμνηστία δόθηκε τον επόμενο χρόνο και αφορούσε λιποτάκτες υπαξιωματικούς και στρατιώτες. Δεν αναφέρεται ο λόγος της χορηγηθείσης αμνηστίας, θα πρέπει πάντως να συνδέεται με το γεγονός της ενηλικίωσης του μονάρχη και της πλήρους ανάληψης των καθηκόντων του. Αφορμές για παροχή αμνηστίας υπήρξαν πάμπολλες, όπως το 1836 με τον επικείμενο γάμο Όθωνα-Αμαλίας και αφορούσε στη μείωση των ποινών σε 11 στρατιωτικούς ή ακόμη με αφορμή τον ίδιο τον γάμο το 1837 όταν επωφελήθηκε ένας σημαντικός αριθμός στρατιωτικών που είχε λιποτακτήσει.

Είναι αλήθεια ότι το όλο πλέγμα λειτουργίας αυτών των στρατοδικείων συνιστούσε ένα έκτακτο και καταπιεστικό καθεστώς, μέσα στο οποίο συνθλιβόταν μέχρι αφανισμού η αμυντική και δικανική θωράκιση των κατηγορουμένων. Βέβαια, η αρχική βούληση του νομοθέτη για απαρέγκλιτη τήρηση της προβλεπόμενης (αυστηρής) διαδικασίας, συχνά έμενε κενό γράμμα, γιατί η πρακτική πολιτική αναιρούσε τη διατυπωμένη από τον νομοθέτη βούληση. Κατά τον Μάουερ η απονομή χάριτος απαγορευόταν για τους στρατιωτικούς. Αυτή, λοιπόν, η πολιτική όχι μόνο δεν τηρήθηκε αλλά, αντιθέτως, αποτέλεσε βασικό άξονα της τακτικής της κεντρικής εξουσίας, οι φορείς της οποίας προτίμησαν τους τακτικούς ελιγμούς και τις (αναγκαστικές) υποχωρήσεις, μπροστά σε μια κοινωνική πραγματικότητα που λειτουργούσε με τους δικούς της εξωθεσμικούς κανόνες.

Τέλος, ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα, η μόνη άξια λόγου αλλαγή έγινε το 1860 με τη σύσταση ενός αναθεωρητικού δικαστηρίου και δύο διαρκών στρατοδικείων. Πάντως, τον επόμενο χρόνο λειτούργησε για πρώτη φορά ο Πειθαρχικός Λόχος, στον οποίο εντάσσονταν οι απείθαρχοι οπλίτες, σε περίπτωση που οι επιβαλλόμενες ποινές δεν έφερναν αποτέλεσμα. Ο Πειθαρχικός Λόχος διαιρείτο σε έναν ουλαμό οπλιτών και έναν ουλαμό εργατών. Στον πρώτο εργάζονταν οι οπλίτες 6-8 ώρες σε έργα δημόσιας ωφέλειας, ενώ στο δεύτερο 6-10 ώρες. Εύκολα συναγεται το συμπέρασμα ότι επρόκειτο μάλλον για έναν λόχο ανεπιθύμητων, με σκληρούς έως εξαντλητικούς όρους διαβίωσης των απείθαρχων οπλιτών.

Οπλισμός

Με τα πρώτα μέτρα για τη σύσταση του νέου στρατού η αντιβασιλεία καθόρισε και τον οπλισμό των ανδρών των διαφόρων σωμάτων. Έτσι, το πεζικό εφοδιάστηκε με λοχοφόρο τυφέκιο και σπάθα, ενώ οι Ακροβολιστές δεν έφεραν τη σπάθα. Οι άνδρες του ιππικού έφεραν σπάθη με σιδερένια λαβή, πιστόλι και μακριά λόγχη. Οι άνδρες του πυροβολικού και του μηχανικού διέθεταν λοχοφόρο καραμπίνα και δίστομη σπάθη με ορειχάλκινη λαβή και μόνο οι Ζευγίτες έφεραν σπάθη όμοια με αυτή του ιππικού. Τον Οκτώβριο του 1843 καθορίστηκε το οβιδοβόλο (οβουζοβόλο) ως πυροβόλο του Ορειβατικού Πυροβολικού.

Μέχρι το 1855 υπήρχε στο στράτευμα ποικιλία οπλισμού, από πλευράς τύπου και προέλευσης (γαλλικά, βελγικά κ.ά.). Μόνο για τους επιλεκτούς λόχους και τους υπαξιωματικούς είχε καθιερωθεί το γαλλικό τυφέκιο Mignot (Μινιέ). Από τον Ιούνιο του 1855, όμως, όλα τα τάγματα πεζικού και Ακροβολιστών εφοδιάστηκαν με γαλλικά αυλακωτά τυφέκια. Σε ό,τι αφορά το πυροβολικό, το Ορειβατικό εφοδιάστηκε με οβιδοβόλα των 12 λίτρων και το Πεδινό με πυροβόλα (σφαιροβόλα) των 6 και 12 λίτρων. Το 1868 διανεμήθηκαν δοκιμαστικά σε μερικές μονάδες το γαλλικό τυφέκιο Chassero (Σασσεπώ), ενώ το 1876 αγοράστηκαν 8.000 τυφέκια και 500 αραβίδες Μυλωνά, με τα οποία οπλίστηκαν ορισμένες μονάδες. Η αραβίδα ήταν βραχύκανο πυροβόλο όπλο, κάτι σαν καραμπίνα, και το συγκεκριμένο όπλο πήρε την ονομασία του από τον Έλληνα αρχιτεχνίτη του πυροβολικού, Ευστάθιο Μυλωνά, ο οποίος επινόησε το πρωτότυπο αυτό για την εποχή του τυφέκιο. Τον Μάρτιο του 1877 τα έφιππα σώματα εφοδιάστηκαν με το γαλλικό περίστροφο υποδείγματος 1877, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου ορίστηκε το γαλλικό τυφέκιο Gras (Γκρας), υποδείγματος 1874 και διαμέτρου 11 χιλιοστών, ως το τυφέκιο του στρατού. Αναλυτικότερα, καθορίστηκε ότι τα τάγματα πεζικού και Ευζώνων καθώς και η χωροφυλακή, από το 1880 θα φέρουν τυφέκιο Γκρας, το σύνταγμα πυροβολικού, οι Λόχοι των Αγωγέων και οι Λόχοι Νοσοκόμων βραχύκανα τυφέκια Γκρας, το σύνταγμα ιππικού και οι σπουδαστές της Σχολής Ευελπίδων αραβίδες ιππικού Γκρας. Το πυροβολικό, τον Δεκέμβριο του 1866, εφοδιάστηκε με γαλλικά πυροβόλα και τον Δεκέμβριο του 1877 αποφασίστηκε ο εξοπλισμός του με πυροβόλα Krupp (Κρούπ) των 75 χιλιοστών για τις πεδινές πυροβολαρχίες και με λυόμενα ορεινά

Άνδρες μονάδας πεζικού από τη Μάνη και τη Ρούμελη σε ύδατο-

Το μέγαρο της Δούκισσας Πλακεντίας, το κτίριο που σήμερα

οι ορειβατικές.

Στρατιωτική Εκπαίδευση Η Σχολή Ευελπίδων

Για την εκπαίδευση και την κατάρτιση των Ελλήνων αξιωματικών είχε ιδρυθεί στο Ναύπλιο από τον Καποδίστρια ο *Λόχος Εκγυμνάσεως Ευελπίδων*. Από το στρατιωτικό αυτό σχολείο αποφοίτησαν μετά διετή εκπαίδευση οι οκτώ πρώτοι ανθυπολοχαγοί. Ο λόχος αυτός λειτούργησε υποτυπωδώς τα επόμενα τέσσερα χρόνια, δεδομένου ότι οι κοινωνικές συνθήκες της εποχής δεν επέτρεψαν την ομαλή εκπαιδευτική διαδικασία και την περαιτέρω ανάπτυξη. Έτσι, το 1834 το νέο καθεστώς έθεσε σε νέα βάση τη λειτουργία της στρατιωτικής εκπαίδευσης με το διάταγμα της 25ης Απριλίου (7ης Μαΐου) 1834 «Περί διοργανισμού του Στρατιωτικού Σχολείου των Ευελπίδων», το οποίο περιλάμβανε 71 άρθρα που ρύθμιζαν με λεπτομερή τρόπο τα σχετικά με τη λειτουργία της σχολής.

Λίγο μετά τη δημοσίευση του διατάγματος η έδρα της σχολής μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αίγινα, επειδή οι κτιριακές εγκαταστάσεις κρίθηκαν καταλληλότερες. Η σχολή μεταφέρθηκε το 1837 στον Πειραιά, επειδή ήταν κοντά στην πρωτεύουσα και, κυρίως, γιατί εξυπηρετούσε την εκπαίδευση των ναυτικών Ευελπίδων. Το 1854 και μέχρι το 1857 η σχολή φιλοξενήθηκε στην Αθήνα (στο μέγαρο της Δούκισσας Πλακεντίας, το σημερινό Βυζαντινό Μουσείο), εξαιτίας της επιδημίας χολέρας που ξέσπασε και της κατοχής του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους.

Το χρονικό διάστημα των σπουδών ήταν οκτώ έτη. Στα τέσσερα πρώτα παρέχονταν γενικές γνώσεις. Η σχολή λειτουργούσε έτσι ως Γυμνάσιο που προετοίμαζε τους σπουδαστές για την παρακολούθηση των εξειδικευμένων μαθημάτων που ακολουθούσαν στα επόμενα τέσσερα έτη. Οι τέσσερις «προπαιδευτικές» τάξεις θεωρήθηκαν απαραίτητες για την παροχή κάποιας εγκύκλιας παιδείας, δεδομένου του χαμηλού επιπέδου της δημόσιας εκπαίδευσης. Στις «εκπαιδευτικές» τάξεις δινόταν βαρύτητα στις θετικές επιστήμες, στις ξένες γλώσσες (γαλλικά, γερμανικά) και, βέβαια, στην εξειδικευμένη στρατιωτική εκπαίδευση.

Ο αριθμός των σπουδαστών της σχολής οριζόταν στους 140 με τα εξής δίδακτρα: 50, με πλήρη υποτροφία του κράτους

20, με 250 δραχμές ετησίως
30, με 500 δραχμές ετησίως
20, με 750 δραχμές ετησίως
20, με 1.000 δραχμές ετησίως.

Ο αριθμός των 140 σπουδαστών δεν συμπληρώθηκε στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της σχολής. Αυτό με μια πρώτη ματιά φαίνεται παράδοξο, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ο μεγάλος αριθμός των αιτήσεων για εισαγωγή στην Ευελπίδων. Ωστόσο, σπάνια οι αιτούντες γονείς ήταν πρόθυμοι να καταβάλουν όλα τα διδάκτρα ή, έστω, ένα μέρος τους, επιδιώκοντας πλήρη υποτροφία ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες των οικογενειών τους στην Επανάσταση. Ακόμη, θα πρέπει να συνυπολογιστεί το γεγονός ότι στη σχολή είχαν εμπεδωθεί από την πρώτη στιγμή πολύ σκληρές συνθήκες εκπαίδευσης και τυφλής πειθαρχίας, κάτι που οδηγούσε πολλούς Ευέλπιδες σε παραίτηση. Επιπλέον, ένας αριθμός σπουδαστών απομακρυνόταν από τη στιγμή που αποτύγχανε στις ετήσιες προαγωγικές εξετάσεις. Με βάση, λοιπόν, αυτά τα δεδομένα μοιάζει με ειρωνεία η πρόβλεψη του νομοθέτη, που όριζε ότι μπορούσε να γίνει δεκτός στη σχολή μεγαλύτερος αριθμός σπουδαστών αν το επέτρεπε η χωρητικότητα του καταστήματος (άρθρο 6). Και προδίδει μάλλον άγνοια των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν και υπερβολική αισιοδοξία εκ μέρους των κρατούντων. Έτσι σε κατάλογο της σχολής, έντεκα χρόνια μετά τη λειτουργία της, οι Ευέλπιδες ήταν μόλις 51.

Μείζον κοινωνικό ζήτημα ήταν η είσοδος ενός νέου στη σχολή, ιδιαίτερα μάλιστα αν τύγχανε γενναίας υποτροφίας. Η εισαγωγή γινόταν χωρίς εξετάσεις, έπειτα από αίτηση του γονέα και η τελική απόφαση ήταν προνομιακό δικαίωμα του Όθωνα. Έτσι, η απουσία αντικειμενικών κριτηρίων παρείχε ένα ισχυρό μέσο στην κεντρική εξουσία για την ενίσχυση των σχέσεων εξάρτησης μέσω ενός είδους πελατειακών δικτύων. Μέσα στις συνθήκες της οικονομικής δυσπραγίας και του οξυμένου προβλήματος της επαγγελματικής αποκατάστασης των αγωνιστών του Εικοσιένα, το κράτος-προστάτης χρησιμοποίησε επιδέξια προς ίδιον όφελος, τη θέση ισχύος έναντι των πολιτών-προστατευόμενων του. Η απόσπαση της κρατικής εύνοιας λειτουργούσε έτσι για τους αποδέκτες της ως μέσο λειτουργικής ενσωμάτωσης στον κρατικό μηχανισμό και, μάλιστα, στις κατασταλτικές του λειτουργίες. Ταυτόχρονα ισοδυναμούσε με τη δημιουργία ενός ισχυρού ερείσματος για τη νεοσύστατη κεντρική εξουσία και αντιστροφή: η απόρριψη

των υπολοίπων λειτουργούσε ως δύναμη στοιχείο αμφισβήτησής της και δυναμική ρήξης κράτους και πολιτών που, τις περισσότερες φορές, έπαιρνε τη μορφή λησπρικής εκτροπής.

Σημαντικό κριτήριο πάντως για την αποδοχή των υποψηφίων ήταν η δυνατότητα του γονέα να καταβάλει ολόκληρο το ποσό των διδάκτρων, οπότε και παρακάμπτονταν άλλα τυπικά κωλύματα. Σε αναφορά του διοικητή της σχολής, Σπύρου Μήλιου, το 1841, προτείνεται για τον υποψήφιο Κίμωνα Νικολάου Χριστοδούλου η «παραδοχή του μ' όλον ότι εις τας εξετάσεις εφάνη αγνοών την διαίρεσιν επί των ακεραίων αριθμών», επειδή ο πατέρας του ήταν πρόθυμος να πληρώσει ολόκληρο το απαιτούμενο ποσό των διδάκτρων. Να σημειωθεί ότι το 1841 ήταν η χρονιά που θεοπίστηκε η διαδικασία των εξετάσεων για την εισαγωγή στην Ευελπίδων, διαδικασία μάλλον τυπική, αφού οι πολιτικές διασυνδέσεις έπαιζαν πρωταρχικό ρόλο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που υπάρχει στην ίδια αναφορά, για τον υποψήφιο Εμμανουήλ Ξένο, ο οποίος επειδή ο πατέρας του ήταν πρόξενος στη Σμύρνη προτείνεται από τον Σπύρο Μήλιο «μ' όλον ότι εις τας εξετάσεις εφάνη αγνοών όλως διόλου την αριθμητικήν». Ένας περιορισμένος αριθμός αποφοίτων της σχολής συνέχιζε μετεκπαίδευση στο εξωτερικό, κυρίως στη Γαλλία (Μετς) και στη Γερμανία (Στρατιωτική Σχολή του Μονάχου), κάτι που προϋπέθετε είτε τη λήψη υποτροφίας (τέτοιες παρέσχε σε ορισμένες περιπτώσεις ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος Α') είτε ίδιους οικονομικούς πόρους, πράγμα σπανιότερο.

Αν κρίνουμε από τα αναλυτικό πρόγραμμα και των οκτώ τάξεων της σχολής, διαπιστώνουμε ότι στις τέσσερις πρώτες καταβαλλόταν προσπάθεια να καλυφθούν τα κενά από την ελλιπέστατη στοιχειώδη εκπαίδευση, ενώ οι τέσσερις βασικές παρείχαν υψηλή κατάρτιση, ιδίως σε ό,τι αφορά τις ανάγκες του μηχανικού (αρχιτεκτονική, οδοποιία, γεφυροποιία κλπ.). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι από το 1836 και μέχρι την ίδρυση του Μετσόβειου Πολυτεχνείου (1887) η Ευελπίδων χρησίμευε επιπλέον «διά την ανωτέραν διδασκαλίαν της αρχιτεκτονικής», όπως όριζε διάταγμα του 1836. Κυρίως, όμως, σε αντίθεση με το γενικό πλαίσιο λειτουργίας της μέσης και ανώτατης παιδείας, που ήταν διαποτισμένο από ένα πνεύμα στείρας προγονοπληξίας και απίσχνασης των θετικών επιστημών, το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων της Ευελπίδων αποτελούσε –τηρουμένων των αναλογιών– ένα καινοτόμο εγχείρημα συστηματικότερης στροφής προς τις θετικές επιστήμες.

Ο αντιστράτηγος Σπύρος Μήλιος (1800-1880), αγω-

Επικεφαλής της σχολής ήταν ο διοικητής, με αυξημένες αρμοδιότητες που αντιστοιχούσαν σε αυτές που είχε ο διοικητής ενός συντάγματος και υπαγόταν απευθείας στη Γραμματεία των Στρατιωτικών. Από το 1832 είχε διοριστεί ως διοικητής ο Ed. Rheineck, Βαυαρός με προσφορά στον ελληνικό Αγώνα της ανεξαρτησίας. Ο Όθων τον διατήρησε στη θέση αυτή μέχρι το 1840, παρά τις συχνές εναντίον του αιτιάσεις. Η επιμονή αυτή του μονάρχη εξηγείται από το γεγονός ότι η κεντρική εξουσία ήθελε πάση θυσία να ελέγχει πλήρως τον στρατιωτικό μηχανισμό. Με σπουδές στην πρωσική στρατιωτική σχολή ο Rheineck, προσηλωμένος στην αυστηρή στρατιωτική πειθαρχία και με αδιαμφισβήτητες γνώσεις, αποτελούσε το καταλληλότερο πρόσωπο για τη διοίκηση της σχολής. Στο πλαίσιο της σταδιακής απομάκρυνσης των Βαυαρών ο Όθων απάλλαξε από τα καθήκοντά του τον Rheineck, το 1840, τοποθετώντας στη θέση του τον αντισυνταγματάρχη του πεζικού, Σπύρο Μήλιο, οπλαρχηγό της Επανάστασης και με στρατιωτικές σπουδές στην Ιταλία. Υπέρμαχος της παραχώρησης συντάγματος, ο νέος διοικητής υποκίνησε τους Ευέλπιδες να συμμετάσχουν στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Τέσσερα χρόνια μετά, τη διοίκηση ανέλαβε ο Φαναριώτης Γεώργιος Καρατζάς με συμμετοχή στον Αγώνα και με τυφλή αφοσίωση στον μονάρχη. Μέχρι το τέλος της οθωνικής περιόδου (1862) διοικητής ήταν ο Δημήτριος Σταυρίδης (1855-1856) και από το 1855 επανήλθε ο Γ. Καρατζάς. Οι επόμενοι, μέχρι το 1881, διατελέσαντες διοικητές ήταν κατά σειρά οι εξής:

1862-1863: Ταγματάρχης Βασίλειος Πετμεζάς

1863-1869: Αντισυνταγματάρχης Βασίλ. Σαπουντζάκης

1869: Αντισυνταγματάρχης Πέτρος Γεννατάς

1869-1877: Συνταγματάρχης Χαράλαμπος Ζυμβρακάκης

1877: Ταγματάρχης Δ. Αντωνόπουλος

1877-1881: Αντισυνταγματάρχης Ιωάννης Ζυμβρακάκης

Βασικό μέλημα της εκάστοτε ηγεσίας του Υπουργείου Στρατιωτικών ήταν να τοποθετούνται στη διοίκηση της σχολής πρόσωπα της απόλυτης εμπιστοσύνης του και αυτό είναι μάλλον ευνόητο. Με εξαίρεση τον Σπύρο Μήλιο, η διοίκηση του οποίου συνέπεσε με τη συνταγματική μεταβολή του 1843, όλοι οι διοικητές πληρούσαν αυτήν την προϋπόθεση, άσχετα από το γεγονός ότι πολλοί Ευέλπιδες ανέπτυξαν, κατά καιρούς, αντικυβερνητικές δραστηριότητες. Το 1839 εκδηλώθηκαν πράξεις βίας από ορισμένους

Μέχρι την ίδρυση του Μετσόβειου Πολυτεχνείου, το 1887, η

Ευέλπιδες, οι οποίοι «συνέτριψαν δύο κάτοπτρα του κοιτώνας των [και] εξέσχισαν τας υπογραφάς του Διοικητού». Από μία έμμεση αναφορά της εφημερίδας *Αιών*, προκύπτει ότι παρόμοια περιστατικά συνέβησαν και το 1836. Ως αιτία των ταραχών φαίνεται ότι υπήρξε η υπερβολικά αυστηρή διοίκηση του Rheineck, ο οποίος πράγματι είχε επιβάλει αυστηρότατους όρους εκπαίδευσης και πειθαρχίας. Πάντως το ίδιο το ιδρυτικό διάταγμα είχε θεσπίσει ένα αυστηρό θεσμικό πλαίσιο θέλοντας να πετύχει «εντελή ευπείθειαν διά καταλλήλου και απαραμειώτου αυστηρότητος».

Στη σημαντικότερη, και μάλιστα ένοπλη, εξέγερση των Ευελπίδων το 1846 παρενέβη ο Όθων και με απόφασή του ανέστειλε τη λειτουργία της σχολής για έναν χρόνο. Η εκπαίδευση των νέων αξιωματικών με μία, για πρώτη φορά, εγχαρασσόμενη γνώση και παιδεία δυτικοευρωπαϊκού τύπου ενίσχυε την προσπάθεια του καθεστώτος για αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας και μάλιστα μέσα στη δομή του κατασταλτικού μηχανισμού, του στρατού.

Η αποφοίτηση από τη Σχολή Ευελπίδων και η ένταξη στις τάξεις του στρατού ισοδυναμούσε με επαγγελματική και συνακόλουθα κοινωνική καταξίωση. Συνιστούσε μία ανοδική κοινωνική κινητικότητα, η οποία άλλοτε διασφάλιζε την αναπαραγωγή του «καλού» ονόματος της οικογένειας και άλλοτε σήμαινε την εισδοχή σε μία νέα κοινωνική ελίτ. Αυτό επέτρεπε την πρόσβαση στην κρατική εξουσία αλλά, κυρίως, την ίδια τη διαχείρισή της, αφού ένας αξιωματικός μπορούσε πολύ εύκολα να εκλεγεί βουλευτής, διότι έχαιρε γενικής εκτίμησης στην ελληνική κοινωνία του 19ου αιώνα. Ας σημειωθεί, μάλιστα, ότι μέχρι να ψηφιστούν από την κυβέρνηση Χ. Τρικούπη οι νόμοι ΑΣΤ' και ΑΠΘ', το 1886, ένας αξιωματικός μπορούσε να θέσει υποψηφιότητα για βουλευτής και έπαιρνε υποχρεωτικά «συνταγματική άδεια», με αποτέλεσμα αν κατάφερνε να εκλεγεί να μη διακόπτεται η στρατιωτική εξέλιξη και προαγωγή του. Η περίοδος της βουλευτικής υπηρεσίας προσμετράται στον χρόνο της στρατιωτικής θητείας και έτσι ερμηνεύεται, εν μέρει, η τάση των στρατιωτικών να αναμειγνύονται ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας. Επιπλέον, το γεγονός ότι πολλοί αξιωματικοί εκλέγονταν με χαρακτηριστική ευκολία βουλευτές ή γίνονταν υπουργοί –συνήθως Στρατιωτικών– παρέχει το μέτρο του γενικότερου κύρους που απολάμβαναν οι αξιωματικοί. Το υψηλό αυτό γόπτρο των αξιωματικών μπορεί να ειδωθεί και ως απόρροια της υψηλής μόρφωσης που είχαν λάβει από την Ευελπίδων, αν ταυτόχρονα ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η

Ο Γεώργιος Καρατζάς (1802-1882), γόνος της μεγάλης

συγκεκριμένη σχολή ήταν ουσιαστικά το πρώτο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα που λειτούργησε στη χώρα, μία δεκαετία πριν ανοίξει τις πύλες του το οθωνικό πανεπιστήμιο (1838). Παράλληλα, οι αξιωματικοί –ιδιαίτερα οι ανώτεροι και ανώτατοι– εισέπρατταν εξαιρετικά ικανοποιητικούς μισθούς. Ο στρατηγός και ο συνταγματάρχης το 1846 είχαν μισθό 7.000 δραχμών ετησίως, ενώ ο πρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου και του Αρείου Πάγου 6.000. Ο αντισυνταγματάρχης λάμβανε ετησίως 5.400 δραχμές, τη στιγμή που ένας γενικός γραμματέας υπουργείου ή εισαγγελέας 4.800 και ο δικαστής του Αρείου Πάγου 3.822.

Έτσι, ο αξιωματικός μέσα στην ελληνική κοινωνία περιβάλλεται με εκτίμηση και συνοδεύεται από υψηλό κύρος. Ωστόσο, το νέο επάγγελμα, αυτό του αξιωματικού, του αποφοίτου της Σχολής Ευελπίδων, είχε ποιοτική διαφορά από το ανάλογο της γενιάς της Επανάστασης. Ο καπετάνιος, ο οπλαρχηγός –ποτέ δεν αποκαλείται αξιωματικός– διέθετε αναμφισβήτητη λαϊκή απήκηση κερδισμένη μέσα από την πολεμική εμπειρία και τα στρατιωτικά ανδραγαθήματα του Αγώνα. Ευρισκόμενος στην κορυφή μιας κοινωνικά αποδεκτής ιεραρχίας ενόπλων λειτουργούσε με όρους που συνήθως ο ίδιος προσδιόριζε, ενώ όφειλε να φροντίζει για τη μισθοδοσία των «παλικαριών» του και καθόριζε την εσωτερική ιεράρχηση μέσα στο πλαίσιο ενός εξωθεσμικού συστήματος πελατειακών σχέσεων. Ο εμπειρικός «αξιωματικός» με τις αδιαμφισβήτητες στρατιωτικές ικανότητες έγινε μέσα από τον Αγώνα λαϊκός ήρωας και πρότυπο θαυμασμού υπό τις συνθήκες που επέβαλαν οι ανάγκες της δεκαετίας του 1820. Από την άλλη μεριά, οι πρώτες γενιές των αξιωματικών της Σχολής Ευελπίδων έζησαν στην αρχή στη σκιά αυτών των ηρώων, τους είχαν ζωντανά ακόμη παραδείγματα, ταυτόχρονα όμως ακολουθούσαν ένα επάγγελμα με σκοπό να σταδιοδρομήσουν ως μισθοδοτούμενοι από το νεότευκτο κράτος. Βιώνοντας και εμπεδώνοντας την οκταετή αυστηρή πειθαρχία του πνεύματος που δίδεπε την Ευελπίδων, αποκτώντας κατάρτιση και εξειδίκευση, πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα, αφομοιώνοντας σταδιακά τα δυτικοευρωπαϊκά προέλευσης πρότυπα, αποστασιοποιούνταν από τις συνθήκες των γονέων τους.

Κάποιες επιμέρους αλλαγές ως προς την οργάνωση της σχολής πραγματοποιήθηκαν κυρίως μετά την έξωση του Όθωνα. Έτσι, με τον νέο οργανισμό (Νοέμβριος 1864) καθορίστηκε η διάρκεια της εκπαίδευσης σε έξι χρόνια. Στη σχολή εισάγονταν νέοι ηλικίας 15-18 ετών, λαμβάνοντας γενική εκπαίδευση τριετούς διάρκειας, πριν εξειδι-

Όσοι αποφοίτουσαν από τη Σχολή Ευελπίδων και συνέ-

κευτούν στη στρατιωτική τέχνη. Με νέα τροποποίηση του οργανισμού τον Αύγουστο του 1866 η θητεία περιορίστηκε στα πέντε χρόνια, με τα τρία πρώτα να αποτελούν την προπαιδευτική περίοδο. Με τις αλλαγές του 1870 η φοίτηση αυξήθηκε σε επτά χρόνια και γίνονταν δεκτοί μόνον απόφοιτοι Σχολαρχείου. Η εκπαίδευση χωρίστηκε σε δύο περιόδους: τη θεωρητική, διάρκειας πέντε ετών (διδάσκονταν κυρίως φυσικομαθηματικές επιστήμες) και το διετή κύκλο με το τμήμα εφαρμογής των στρατιωτικών μαθημάτων. Ο αριθμός των Ευελπίδων ήταν 40 για κάθε τάξη, αλλά υπήρχε η δυνατότητα εισαγωγής περισσότερων, οι οποίοι μετά την αποφοίτησή τους από το θεωρητικό τμήμα ονομάζονταν πολιτικοί μηχανικοί, γεωμέτρεις ή έπαιρναν το δίπλωμα του καθηγητή. Αυτό συνεχίστηκε μέχρι το 1877, οπότε και ιδρύθηκε το Πολυτεχνείο. Παράλληλα με την Ευελπίδων λειτούργησαν κατά καιρούς και διάφορα άλλα εκπαιδευτικά κέντρα, όπως το Σχολείο αξιωματικών Πυροβολικού (1861), το Σχολείον Ριπής (1861) κ.ά.

Ο ρόλος του στρατού: μία τελική αποτίμηση

Δεκαετίες μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους η στρατιωτική πολιτική απέβλεπε κυρίως στην ικανοποίηση μιας ανάγκης: να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις που θα συντελούσαν στην παγίωση του καθεστώτος. Με άλλα λόγια ο ελληνικός στρατός αποτελούσε τον φύλακα της εννόμου τάξης και σε καμία περίπτωση δεν αποτέλεσε το μέσο για την υλοποίηση ορισμένης αλυτρωτικής πολιτικής. Ακόμη και αν δεχτούμε την άποψη εκείνη που θεωρεί ότι οι μισοί τουλάχιστον από τους αξιωματικούς προέρχονταν από τις αλύτρωτες περιοχές και συνεπώς τους οιστρηλατούσε ο πόθος να διοικήσουν τον απελευθερωτικό στρατό, η επίσημη κρατική πολιτική δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αλυτρωτική. Διαβάζοντας κανείς το έργο του Ανωνύμου, *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*, διαπιστώνει ότι ο ανώνυμος δεκαοχτάχρονος εθελοντής της δεκαετίας του 1860, εγκατέλειψε τον άνετο βίο του στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να καταταγεί με ενθουσιασμό στον ελληνικό στρατό, ωστόσο οι μεγαλοϊδεατικές προσδοκίες του διαφεύδονται, αφού συναντά μία άλλη ολωσδιόλου πραγματικότητα. Οι πρόχειρες και τελικά εθνικά επιζηήμιες κινητοποιήσεις σε αυτήν τη περίοδο εξέθεταν διεθνώς τη χώρα και αποκάλυπταν την αδυναμία του ελληνικού στρατού να υλοποιήσει αυτό που στο εσωτερικό από το 1844 αποτελούσε όραμα και μόνιμη επωδό.

Συνεπώς, αυτό που πέτυχε το ελληνικό κράτος με τον στρατό ήταν να δημιουργήσει ένα ασφαλές έρεισμα για τους εκάστοτε φορείς της κεντρικής εξουσίας.

«Έθεσα την χείρα επί του ευαγγελίου, έρριψε τους οφθαλμούς εις μέρος το οποίον με έδειξαν εντός του βιβλίου εκείνου, το οποίον ήτον ο εσωτερικός Καυσοσμός του Στρατού και ενέγνωσα καθαρά μεν αλλ' όχι και χωρίς η φωνή μου να τρέμει: "Ορκίζομαι να φυλάττω πίστιν επί τους νόμους και επί του βασιλέα, να υπακούω αδιστακτως και τυφλώς εις τις διαταγάς των ανωτέρων μου και να υπερασπισθώ εν ανάγκη την πατρίδα και την σημαίαν του τάγματος μου μέχρι της τελευταίας ρανίδας του αίματός μου". Έπειτα υπέγραψα έγγραφον δι' ου υπεχρεώθην να υπηρετήσω τέσσερα έτσι ως εθελοντής εις τον ελληνικόν στρατόν αν και οι εθελονταί εδύναιτο και δι' ου μόνον έτος να καταταχθώ, αν ήθελον.

Μετά ταύτα ωδηλώθην ενωπίον του κουρέως (...) και μετά τρία λεπτά η κεφαλή μου γυμνηθείσα από μαλιά, ωμοίαζε πολύ με κολοκύνθην (...). Ο τρόπος με τον οποίον εγνωρίσθην εγώ και ο επιλοχίας δεν με ήρесе καθόλου. Τον άνθρωπον ο οποίος ενδύει τους στρατιώτες και από πολίτας και ασήμαντα όντα τους δίδει το σχήμα φρουράν της πατρίδος, (...) επερίμενα να ίδω να με δεχθή με ανοικτάς αγκάλας (...). («Η Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι», επιμ.-εισαγωγή Μ. Vitt, Εστία, 1993).